

*Ženu dobru aće kto obrećet'
ot' krainih i dalečnih' stran' cěna ee*
(Izr 31,10)

Žena, majka, svetica: Elizabeta Ugarska u latinskim i hrvatskoglagojskim izvorima*

U radu se raščlanjuju najpoznatiji latinski i hrvatskoglagojski izvori o hrvatsko-ugarskoj princezi i tirinškoj grofici svetoj Elizabeti Ugarskoj (1207. – 1231.). Primarni se izvori odnose na dokumentaciju prikupljenu u procesu Elizabetine kanonizacije, koja je jedan od najranijih formaliziranih kanonizacijskih procesa u Crkvi uopće. Među tim je izvorima najvažniji zapis svjedočanstava Elizabetinih dvorkinja i sluškinja pred papinskom komisijom, poznat pod naslovom *Dicta quatuor ancillarum* (1235.), koji nudi zanimljivu žensku perspektivu i pogled na Elizabetin život, prilično različit od onoga koji iz muške perspektive u svojim književnim uspješnicama, tj. u sekundarnim izvorima nude Jakob Varaginski (*Zlatna legenda*, oko 1260.) i Marko Marulić (*Upućenje u čestit život s primjerima svetaca*, oko 1496.), iako se pokazalo da su obojica izravno ili neizravno poznavala sadržaj *Dicta*. Ta je razlika najuočljivija u prikazivanju i poimanju Elizabetina bračnoga života. Sekundarni i literarizirani izvor o Elizabeti jest i *čtenie*, koje sadrže hrvatskoglagojski brevijari (14. i 15. stoljeće). Ustanovljeno je da je ono vjeran prijevod odabranih dijelova *Dicta*. Osim odnosa s *Dictama*, u istraživanju se raščlanjuje i odnos toga čitanja s inačicama u Varaginskoga i Marulića. Konačno, radu je priloženo kritičko izdanje čitanja o sv. Elizabeti, koje obuhvaća 14 hrvatskoglagojskih brevijara crkvenoslavenskoga razdoblja.

Plemstvo duha i plemstvo tijela

Sveta je Elizabeta Ugarska (1207. – 1231.) jedna od omiljenih svetica franjevačke duhovnosti, zaštitnica Trećega reda sv. Franje i Franjevačkoga svjetovnog reda, ali i jedna od najpoznatijih ličnosti njemačkoga srednjovjekovnog dvorskog života. Podrijetlom je bila Mađarica, ali je udajom za tirinškoga grofa Ludviga IV. dobila priliku djelovati i ostaviti neizbrisivoga traga u germanskom svijetu, u kojem

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom 2462.

je poznata kao Elizabeta Tirinška/Tiringijska (njem. *Elisabeth von Thüringen*). Da popularnost koju je uživala još za svoga ovozemaljskoga života nije jenjala kroz nadolazeća stoljeća, pokazuje i svečano proslavljena obljetnica osamstote godišnjice Elizabetina rođenja 2007., kada je, između ostaloga, Njemačka izdala kovanicu od deset eura s likom ove plemkinje i sveticice.¹ Elizabetina se djevojačka plemićka legitimacija veže za ugarsku dinastiju Arpadović, krunu sv. Stjepana i hrvatsko-ugarsko prijestolje. Elizabetin otac bio je Andrija II., hrvatsko-ugarski kralj, koji se na petu križarsku vojnu uputio iz Splita i koji je taj pomorski prijevoz u Svetu Zemlju Mlečanima platio Zadrom i davanjem kraljevskih regalija templarima.² Andrijin nasljednik i Elizabetin brat bio je Bela IV. kojega je otac još za života okrunio za *mlađega kralja* i imenovao hercegom Hrvatskoga Kraljevstva.³ Za vrijeme svoje vladavine najdugovječniji je hrvatsko-ugarski kralj arpadovićevske krvi Bela IV. bio široke ruke kada je o privilegijima riječ, pa je tako u jednom trenutku na red došao i Gradec, kojem je *Zlatnom bulom* dodijeljen status slobodnoga kraljevskog grada.

Drukčije je povijest pisala Elizabeta. U kratke dvadeset i četiri godine svoga života svojim suvremenicima nije darivala ni gradove ni privilegije, nego nepropadljivo svjedočanstvo poniznosti, ljubavi i žrtvovanja za čovjeka, pogotovo onoga siromašnoga, bolesnoga i prezrenoga. Da ni takva istinska kraljevska krv nije voda, potvrđuju i ostale svete žene iz loze Arpadovića: nećakinja sv. Elizabete – sv. Margareta Ugarska (1242. – 1270.), dominikanka i kći Bele IV., rođena pred tatarskom najezdom u Klisu kraj Splita, te još jedna slavna srednjovjekovna dama, kraljica i svetica, pranećakinja Elizabete Ugarske, sv. Elizabeta Portugalska (1271. – 1336.). Ne valja zaboraviti da činjenicu kako vladari i moćnici mogu biti sveti potvrđuju i muški Arpadovići: sv. Stjepan I. (975. – 1038.), sv. Emerik (oko 1005. – 1031.) i sv. Ladislav I. (oko 1040. – 1095.).⁴ No sveti vladari Elizabeti nisu bili srodni samo po očevoj lozi, nego i po majčinoj. Njezina tetka, majčina sestra, bila je poljska vojvotkinja sv. Hedviga Šleska (1174. – 1243.). Konačno, Elizabeta je imala privilegij da ju je njezin suprug grof Ludvig IV. uspješno pratio na putu svetosti te se, iako nije službeno kanoniziran, naziva svetim ili blaženim Ludvigom, posebno u njemačkom svijetu.⁵

Iako je i sama bila aristokratkinja, cijeli je Elizabetin život bio kritika i negacija svjetovnoga poimanja bogatstva, vlasti i moći. Zato je i bila trn u oku svoje plemićke okoline, koja ju je nekako još podnosila dok joj je muž bio živ. No nakon

¹ Vidi *Die 10 Euro Gedenkmünze „800. Geburtstag Elisabeth von Thüringen“*.

² Vidi RAUKAR 1997: 68.

³ Vidi RAUKAR 1997: 76.

⁴ Među Hrvatima u Slavoniji i Mađarskoj sv. Stjepan i sv. Ladislav posebno se štiju sve do danas (vidi FRANKOVIĆ 2010.).

⁵ Vidi GORYS 2003: 251.

njegove pogibije na petom križarskom pohodu Elizabeta biva prognana zajedno sa svojom djecom te konačno živi puninu siromaštva, koje je do tada živjela u duhu. Pa i onda kada je napokon dobila svoj udovički imetak, uložila ga je u izgradnju bolnice u Marburgu, u kojoj je do kraja života skrbila za svoje štíćenike, među kojima nije bila poznata ni kao kraljevna ni kao grofica, nego samo kao – *majka*.

Elizabeta i franjevci

Elizabeta Ugarska prva je kanonizirana žena franjevačke duhovnosti (1235.). Prije nje kanonizirani su redovnici sv. Franjo Asiški (1228.) i sv. Antun Pado-vanski (1232.).⁶

Premda je zaštitnica Trećega reda, jasno je da mu nije mogla formalno pripadati jer je red kanonsko odobrenje dobio 1289., pola stoljeća nakon njezine smrti. No i letimičan pogled na osnovne crte iz njezine duhovne biografije pokazuje da se ne može dovesti u pitanje bliskost Elizabetine duhovnosti i one franjevačke prove-nijencije: Elizabetin prijezir prema materijalnome bogatstvu i počastima kojima je kao plemkinja bila izložena, pokornički život, milosrdno služenje zajednici, posebno u vidu brige za siromašne i prezrene, te mistično iskustvo Kristove prisutnosti. Osim toga, srednjovjekovni biografski izvori spominju neformalne vidove njezina odnosa s franjevcima, npr. da je prela vunu i šila odjeću za fratre⁷, odnosno da se jedan mladić njezinim zagovorom pridružio franjevcima (vidi dalje).

U svojoj katehezi na svetičin blagdan papa Benedikt XVI. govori kako ju je njezin prvi duhovni vođa, brat Rüdiger, upoznao s obraćenjem Franje Asiškoga, nakon čega se ona još intenzivnije predala kršćanskome životu.⁸ Franjevcima je pomogla sagraditi i samostan, kojem je Rüdiger postao poglavarom. Njezin crkveni status u godinama udovištva Benedikt XVI. naziva terminom *soror in saeculo* („sestra u svijetu“), koji podrazumijeva posvećen život, ali izvan redovničke zajednice. Stoga i ne začuđuje što je Franjevački svjetovni red izabrao Elizabetu za zaštitnicu: ona je formalno bila svjetovna žena, pogotovo do pogibije svoga supruga, ali je dosegla puninu posvećenosti živeći upravo u svijetu koji joj nije bio sklon. U Elizabeti su trećoredci prepoznali i zadobili vrstan uzor i moćnu zagovornicu.

⁶ Usp. BAŠIĆ 2004: 240.

⁷ Vidi WOLF 2010: 198.

⁸ Vidi BENEDIKT XVI. 2010.

*Elizabeta u srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj latinskoj književnosti*1. *Zlatna legenda*

Jedno od najpoznatijih i najutjecajnijih književnih djela srednjovjekovne epohe svakako je *Zlatna legenda* (lat. *Legenda aurea*), zbirka svetačkih legendi iz 1273., koja je u razdoblju inkunabula imala više izdanja od same *Biblije*. Njezin sastavljač, dominikanac Jakov Varaginski (*Jacobus de Voragine*, oko 1228. – 1298.), svoju je pozornost usmjerio ponajprije na biblijske svece i svece iz ranocrkvene povijesti. Za svoje je bliže ili daljnje suvremenike osigurao svega pet mjesta, pa se u njegovoj hagiografskoj zbirci mogu čitati legende o sv. Tomi Beckettu (1118. – 1170.), sv. Dominiku (1170. – 1221.), sv. Franji Asiškom (1181. – 1226.), sv. Petru Veronskom (1206. – 1252.) i, konačno, o sv. Elizabeti Ugarskoj, kao jedinjoj ženi među njima i jedinjoj svjetovnoj ličnosti. Može se primijetiti kako u *Zlatnoj legendi* izostaje Svetac Svega Svijeta, franjevac sv. Antun Padovanski, koji je već za života bio poznat po čudesima, koji je umro iste godine kao i Elizabeta, ali je kanoniziran tri godine prije nje i to u najkraćem kanonizacijskom procesu u povijesti Crkve. Ta bi činjenica mogla biti prilog tezi da je u srednjovjekovlju Elizabeta, uz Franju Asiškoga, doista bila omiljena svetica franjevačke duhovnosti.⁹

Život svete Elizabete u *Zlatnoj legendi* započinje pohvalom njezinoj svetosti, krepostima i vrlinama, a završava navođenjem šest čudesa, koja su se po svetičinu zagovoru dogodila nakon njezine smrti.¹⁰ Unutar toga okvira opisuje se Elizabetin život od djetinjstva do rane smrti, koji vrlo slikovito govori u prilog tome koliko je bila kontroverzna za plemenitaške krugove u kojima je stasala i od kojih se po mnogočemu razlikovala. Pohvaljuje se i njezina supruga, koji joj je, kako ističe pripovjedač, dao potpunu moć i vlast u svemu što je pridonosilo zdravlju njihovih duša. Osim toga, jasno je da je i dok je bila živa svojim zagovorom mijenjala ljudske živote. Tako se navodi kako se za vrijeme dok se žarko molila za nekoga mladića, koji je živio izrazito svjetovno, on osjećao kao da se nalazi usred snažnoga plamtećega ognja, koji je prestao tek kada je odlučio drastično promijeniti svoj život i pridružiti se Maloj braći. Ovaj se prizor spominje u još jednoj europskoj književnoj uspješnici, posebnoj po tome što je izišla iz pera jednoga Hrvata.

2. *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*

Bogato svjedočanstvo Elizabetine svetosti nalazi se i u jednom ranonovovjekovnom bestseleru, ali duboko prožetom srednjovjekovnom kršćanskom etikom i nastalom na hrvatskom tlu. Riječ je o *Upućivanju u čestit život po primjerima svetaca* (lat. *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*) oca hrvatske

⁹ Usp KLANICZAY 2002: 421.

¹⁰ Englesku inačicu legende o sv. Elizabeti iz *Legende auree* vidi na MEDIEVAL SOURCEBOOK.

književnosti, Marka Marulića Splitsanina (oko 1496.).¹¹ Budući da je poznato da je Marulić bio pisac s posebnim osjećajem za ženske junakinje, ne začuđuje ni da ovo njegovo djelo ne preza od uvođenja ženskih svetačkih uzora, među kojima Elizabeta ima istaknuto mjesto. Nakon Djevice Marije najspominjanija je svetica u *Upućivanju*, na što referira i sam Marulić kada kaže da „gotovo nijedna vrsta krjeposti u ovome djelu nije bez njezina primjera“.¹²

Za razliku od Varaginskoga, koji daje podatke o Elizabetinu djetinjstvu te čudima koja su se događala nakon njezine smrti, Marulić se drži godina njezina supružništva i udovištva te podataka koji ne zadiru previše u čudesno i onostrano. Ističe Elizabetin prijezir prema zemaljskim dobrima te predanost siromaštvu i siromašnima, velikodušnost u davanju milostinje, poniznost i poimanje sebe kao sluškinje, ustrajan i plodonosan molitveni život, duboka razmatranja u kojima bi joj se Bog obraćao, ljubav prema neuglednoj i pokrpanoj odjeći te ručnom radu, tj. predenju vune, tkanju i šivanju, podvrgavanje bičevanju i samošibanju, poslušnost duhovnom vođi Konradu, čudorednu čistoću, postojano trpljenje nepravde i štete te svetu smrt.¹³

Što su sve bili Marulićevi izvori o Elizabetinu životu i svetosti, pitanje je čiji precizan odgovor premašuje okvire zadane ovim radom. Da je *Zlatna legenda* jedan od Marulićevih izvora, ne samo za podatke o Elizabetinu životu, navodi prevoditelj i priređivač prvoga cjelokupnoga hrvatskoga izdanja *Upućivanja* Branimir Glavičić.¹⁴ Sadržajna su podudaranja doista uočljiva kada se pročitaju inačica životopisa u *Zlatnoj legendi* te primjeri iz Elizabetina života u različitim poglavljima *Upućivanja*, pri čemu ne valja zaboraviti da je riječ o formalno različitim tipovima tekstova s različitim funkcionalnim i pragmatičkim polazištem i ciljevima.

Na ovom se mjestu može izdvojiti događaj zanimljiv obama piscima, kao dojmljiva potvrda Elizabetine beskompromisne odlučnosti. Nakon Ludvigove smrti biskup ju je bamberski blagonaklono htio izbaviti od teškoća udovištva i progona muževih rođaka, pa joj je predložio i stao je nagovarati da se opet uda. No ona je, želeći njegovati čistoću izvan braka i podnositi sve nedaće udovištva i progona, odgovorila da će sama sebi odrezati nos kako bi bila odbojna svakomu muškarcu. Nasreću, to je ušutkalo biskupa, pa je Elizabetin nos ostao ondje gdje mu je i mjesto.

¹¹ Nije zgoroga podsjetiti na činjenicu da je ovu Marulićevu književnu uspješnicu u torbi nosio i revno proučavao i sam sv. Franjo Ksaverski, čijim se imenom zove samostan zagrebačkih trećoredaca, na svojim misijskim putovanjima u Aziji.

¹² MARULIĆ 2010: 316.

¹³ Vidi MARULIĆ 2010: 20, 34, 52, 74, 100, 110, 120, 210, 220, 224, 257, 258, 316, 386, 395, 474.

¹⁴ Vidi MARULIĆ 2010: 575.

Povijesno-pravni srednjovjekovni latinski izvori o Elizabeti

U prethodnom je naslovu rečeno kako je vjerojatno da je Marulićev izvor ili jedan od izvora za primjere čestitosti Elizabetina života bio njezin hagiografski prikaz u *Zlatnoj legendi*. No vrlo bi se vjerojatno moglo reći i da je sadržajno podudaranje ovih dvaju prikaza Elizabetine svetosti rezultat zagledanja u jedan drugi izvor, odnosno da su oba literizirana prikaza nastala na temelju drugoga izvora, ne više hagiografsko-književnoga karaktera, nego povijesno-pravnoga.

Naime, zašto je Elizabeta postala važna povijesna ličnost sve do današnjih dana proizlazi iz činjenice da je njezin kanonizacijski proces jedan od prvih formalno pokrenutih i službeno dokumentiranih kanonizacijskih procesa u povijesti Crkve, odnosno za tu su priliku prikupljeni i sastavljeni dokumenti jedni od rijetkih iz toga razdoblja sačuvani sve do danas.¹⁵ Ta kanonizacijska dokumentacija obuhvaća opsežan popis od 130 prijavljenih čudesa, koja su se dogodila nakon Elizabetine smrti i koja su opisana pred dvama papinskim povjerenstvima za kanonizaciju, zatim *Summu vitae* iz pera njezina duhovnoga vođe Konrada, sastavljenu za papu Grgura IX., koji je i pokrenuo proces Elizabetine kanonizacije te, konačno, za Elizabetin život najrelevantniji i najsadržajniji dokument, svjedočanstva i iskaze njezinih dvorkinja i sluškinja, izrečene također pred papinskim povjerenstvom u siječnju 1235. i poznate pod naslovom *Dicta quatuor ancillarum* (hrv. *Izjave četiriju sluškinja*).

Svi ti dokumenti iz kanonizacijskoga procesa predstavljaju primarne izvore o Elizabetinu životu¹⁶, dok su oni književni ili literarizirani, o kojima je riječ u ovome radu, sekundarni izvori.

1. *Dicta quatuor ancillarum*

Kada se pročitaju *Dicta quatuor ancillarum*, jasnom se pokazuje činjenica da su, izravno ili neizravno, poslužile kao izvor i *Zlatnoj legendi* i *Upućivanju*. No još je važnije naglasiti da je riječ o tekstu relevantnome ne samo za svijet franjevačke ili katoličke duhovnosti, nego i uopće za medieviste, književne povjesničare i teoretičare, sociologe, antropologe i ostale humaniste, ali i za sve one željne pogleda u život osebujne srednjovjekovne plemkinje. Posebnost je *Dicta* sadržana u činjenici da su, za razliku od ostalih dostupnih i sačuvanih izvora o Elizabeti, sastavljene iz ženske perspektive. Riječ je o zapisu svjedočanstava koje su pod zakletvom izrekle Elizabetine četiri najbliže suradnice, dvorkinje i sluškinje, koje su s njom živjele iz dana u dan, iz godine u godinu. Njihova su imena Guda, Isentruda, Irmengarda i Elizabeta. Takva perspektiva ne samo da na svjetlo dana

¹⁵ Vidi PIEPER 2002: 312; WOLF 2010: 4.

¹⁶ Engleski prijevod spomenutih primarnih izvora donosi se u WOLF 2010.

iznosi brojne detalje o Elizabeti, kakve ostali izvori ne spominju, nego i sve ono što je izrečeno, izrečeno je otvorenije, slobodnije i drukčije nego što bi kakvo androcentrično polazište bilo spremno napraviti.

Najuočljivije se to očituje u načinu kako je prikazan Elizabetin brak. Ona se, naime, kao sretno udana žena, tj. supruga i majka nije posve uklapala u srednjovjekovne okvire, u kojima je dominirala figura svetica-djevice i svetica-mučenice. I zato se prikaz njezina bračnoga života razlikuje kod muških autora, Konrada, Varaginskoga i Marulića, te kod ženskih svjedokinja *Dicta*.¹⁷ Konrad u svome pismu papi navodi kako je u trenutku kada ju je upoznao već dvije godine bila udana te da je bila uzrujana što svoj ovozemaljski život neće okončati kao djevica.¹⁸ U istom tonu Varaginski pripovijeda da je Elizabeta pristala na brak iz poslušnosti prema ocu, iako je njezina želja bila da se ne uda. Varaginski ide još i dalje, navodeći vrlo upitan podatak koji ne sadrži nijedan poznati izvor, a pogotovo ne *Dicta*, da je upravo Elizabeta nagovarala supruga da ode u križarski rat, u kojem je konačno i poginuo. Marulić je pak nekako „prešao“ preko sretnoga braka, ali na način da je ustanovio, opet prema zasada nepoznatom izvoru, da je Elizabeta „ishodila od muža da se uzdržavaju noću“.¹⁹ Zanimljivo je da i Varaginski i Marulić u svoja djela uklapaju prizor iz bračne ložnice, sadržan u *Dictama*, o tome kako se Elizabeta često molila noću, ali prešućuju, za muško oko možda nevažan detalj, da ju je suprug pritom nježno držao za ruku. Marulić spominje i sag na kojem se znala moliti, ali ne navodi nastavak dijaloga između sluškinja i Elizabete, koja im kaže da je ostala ležati na tlu želeći trpjeti pokoru odvajanja od svoga voljenoga supruga. Odvajanja, stoga, očito nije bilo onda kada Elizabeta ne bi ostala spavati na sagu. U *Dictama* se, osim toga, izričito kaže da se Elizabeta zavjetovala na uzdržljivost u slučaju da nadživi svoga supruga, a ne za njihova života. Elizabetine prijateljice svjedoče i kako se mladi bračni par volio s čudesnom privrženosti jedno drugomu te da je Elizabeta, pokapajući svoga muža, s kojim je izrodila troje djece, izjavila da kada bi ga mogla vratiti, radije bi izabrala suživot s njim u prosjačenju negoli cijeli svijet. Da je glasovita ljubav dvoje supružnika bila plodonosna i nakon Elizabetine smrti, pokazuje popis čudesa s prvoga papinskog povjerenstva, u kojem se nalazi svjedočanstvo žene imenom Matilda. Matilda je slušala lirske pjesnike minezingere kako pjevaju o tužnom rastanku Elizabete i Ludviga pred njegov put u Svetu Zemlju. Pjesma ju je dirnula pa je zaplakala, pri čemu joj se vratio ranije izgubljen vid na desno oko.²⁰

¹⁷ Usp. PIEPER 2002: 312.

¹⁸ Vidi WOLF 2010: 92.

¹⁹ MARULIĆ 2010: 100.

²⁰ Vidi WOLF 2010: 154.

Iako su tematski vezane za život ispunjen odricanjima, patnjama i nepravdama, zbog detaljnoga prikazivanja života neobične junakinje *Dicta* se pokazuju i kao prilično zabavno štivo. Dok muški posrednici Elizabetine priče navode kako je ili svojevoljno bila bičevana od Konrada i svojih sluškinja ili je fizički kažnjavala samu sebe, samo se u *Dictama* može saznati da je Elizabeta očito smatrala kako je ono što je dobro za nju dobro i za njezinu okolinu, pa je i ona bila ta koja je išibala neku ženu, kako bi je natjerala da pristupi sakramentu ispovijedi. A da je bila poslušna samo ondje gdje je smatrala da to treba biti, pokazuje događaj s jednom nadstojnicom samostana, koja ju je primorala da se ode okupati. Elizabeta je u kupku ušla samo jednom nogom, tj. stopalom, promućkala vodu i zaključila da je zahtjev časne majke ispunjen. Drugom je prilikom objedovala zajedno sa svojim sluškinjama i kada joj je jedna od njih priznala da je oduševljena jer može s njom sjediti za istim stolom, Elizabeta je odgovorila kako bi zapravo još primjerenije bilo kada bi joj sluškinja sjela u krilo, na što ju je onda stala nagovarati i – uspjela.

Kao što je ranije rečeno, uvidom se u cjelokupne *Dicta* jasno uviđa da je ovaj, u svojoj biti pravni dokument, poslužio kao temeljni izvor i Varaginskom i Maruliću, unatoč tomu što su u pitanju njezina braka bili skloniji vlastitom viđenju i tumačenju, nego onome što su o tome posredovale Elizabetine družice. Na ovom mjestu valja dodati i potvrđenu pretpostavku da se Marulić, kao izvorom za primjere o Elizabeti, nije služio samo *Zlatnom legendom*. Primjerice, *Zlatna legenda* ne sadrži opis Elizabetine brige i skrbi za dječaka koji je patio od proljeva te za gubavu ženu, za razliku od poglavlja *O tome kako treba težiti za poniznošću Marulićeva Upućenja*. No ovaj se podatak, osim u *Dictama*, može naći i u Konradovoj *Summi vitae*. To pak ne vrijedi za iznos od 2.000 funti Elizabetina miraza, koji je Marulić mogao saznati zahvaljujući svjedočanstvima njezinih najbližih suradnica.

Svakako valja zaključiti da je dragocjena prednost *Dicta* ta što Elizabetu predstavljaju kao svestranu ženu od krvi i mesa, dajući dubok uvid u njezin višeslojan karakter. Suvremenim filmskim rječnikom rečeno, za razliku od sekundarnih izvora, obilježenih svjetonazorom svojih autora i funkcionalnom pripadnošću njihovih tekstova, *Dicta* kao da Elizabetinu priču posreduju u 3D verziji, verziji koja posebno odgovara publici. Nasreću, u toj su je verziji, između ostalih, imali prilike upoznati i posredovati najmarljiviji kulturni djelatnici hrvatskoga srednjovjekovlja – glagoljaši.

Elizabeta u hrvatskoglagoljskim izvorima

Hrvatskoglagoljski izvori o kojima je riječ obuhvaćaju misale, brevijare, psaltire, rituale i zbornike iz 14. i 15. stoljeća. Riječ je o tekstovima koji su se prevodili i uređivali s latinskoga ili grčkoga predloška, a ne o autorskim tekstovima. Jezik na koji su glagoljaši prevodili u paleoslavističkoj se filologiji zove hrvatski crkve-

noslavenski.²¹ Riječ je o prvom hrvatskom književnom jeziku, jeziku *Bašćanske ploče* (oko 1100.), kao i o jeziku prve hrvatske tiskane knjige, *Misala po zakonu rimskoga dvora* (1483.).

1. Ime

U hrvatskoglagoljskim izvorima mogu se naći dvije inačice Elizabetina imena, koje svjedoče o dvojakom izvorištu fenomena hrvatskoga glagoljaštva: istočno-ćirilometodska *Elisavta* prema grčkome Ἐλισάβετ te zapadnoeuropska *Elizabêta* prema latinskome *Elisabeth*.²² Potonja je inačica ujedno i češća u zadanome korpusu. U brevijarima, koji sadrže čitanje o Elizabeti, oblik je *Elisavta* potvrđen u *IV. vrbničkom* i *Metropolitanskom brevijaru* te u *Brevijaru popa Mavra*. Potvrđen je i u najstarijem hrvatskoglagoljskom misalu, *Vatikanskom misalu Illirico 4* (početak 14. stoljeća).

Zanimljivost je ovoga oblika sadržana u činjenici da su glagoljaši pred sobom imali latinske predloške jer je Elizabeta katolička svetica, a tako i polazišni oblik *Elisabeth*. Stoga su grčku inačicu *Elisavta* morali uvoditi samoinicijativno, vjerojatno u analogiji s imenom majke Ivana Kristitelja, sv. Elizabete. Taj je pak naziv u okviru *Evandjelja po Luki* potvrđen još u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, koji su se prevodili s grčkoga predloška (u inačici *Elisaveta*), kao i u različitim hrvatskoglagoljskim spomenicima (u inačici *Elisavta*).²³

2. Spomenici i tekstovi

Najbolja poznavateljica glagoljskih kalendara i sanktorala, Marija Agnezija Pantelić, navodi kako je Elizabetin kult bio obvezan za cijelu Crkvu.²⁴ Štoviše, iako Elizabetin spomendan uvrštava i u registar franjevačkih svetkovina, Pantelić ga definira kao dio tzv. Panonsko-slavenskoga fonda svetkovina, koji, između ostaloga, čine i „sveci mađarske krune, koji su vrlo rano ušli u glag. kalendare“.²⁵ Elizabeta stoga u liturgiju ulazi vrlo brzo nakon smrti i kanonizacije, u istom stoljeću u kojem su upravo franjevci proveli reformu i redakciju plenarnoga misala i brevijara (13. stoljeće).

Osim u okviru kalendarā za mjesec studeni, sadržanima u misalima, brevijarima i psaltirima²⁶, Elizabeta se zaziva i u litanijama, npr. u *Baromićevu brevijaru*

²¹ Vidi HCSL 2014.

²² Vidi i RCJHR 2011: 473.

²³ Za starocrkvenoslavenski *Elisaveta* vidi SLOVNÍK 1968: 570-571. Za hrvatski crkvenoslavenski *Elisavta* vidi RCJHR 2011: 480.

²⁴ Vidi PANTELIĆ 2013: 659.

²⁵ PANTELIĆ 2013: 664.

²⁶ O kojim je sve hrvatskoglagoljskim spomenicima riječ, kada su kalendari u pitanju, vidi BAŠIĆ 2004: 240-241.

(159b) stoji: *s(ve)ta elizabet̃ mo(li) za (nas̃b)*. U litanijama se Elizabeta navodi i u *Pariškom zborniku* (1375.) te u trećoređskom *Klimantovićeveu obredniku* (1501. – 1512.).

U *Oxfordskom pak zborniku* (15. stoljeće) inačica *Prenja Isusa s đavlom*, nazvana *Učenje nedile prve posta po Mateju*, na svom kraju donosi bogato oprimjerenu apologiju te pohvalu postu i molitvi, kao sigurnim sredstvima i putevima u raj. U dugom nizu nabranjanja tko je i što postigao molitvom i postom za primjer je dana i Elizabeta Ugarska: *postom' i m(o)l(it)voju elizabet̃u k s(ve)tih' čislu pridruži* (COxf 51a).

U misalima se na spomendan svetece navode misne molitve. Primjerice, u gore spomenutome *Vatikanskome misalu Illirico 4* čita se: *Tvoih' sr(db)ca ṽrnihb b(ož)e m(i)l(o)srđi posṽeti i b(la)ž(e)nie elisavti propoṽedani slavnimi stvori nas̃b naslađeniê mirskaê nenavid̃eti i n(e)b(e)skim' ut̃ešeniem' vs̃gda radovati se* (MVat₄ 222c). Ova se molitva nalazi i u brevijarima na početku čitanja o Elizabeti. U misalu se dodaje i sljedeće: *Dari m(o)l(im̃b) te g(ospod)i b(ož)e n(a)šego ob̃etovaniê prinosim' da teb̃e ugodni a nam' sp(a)s(i)telni b(la)ž(e)nie elisavti čistim' m(o)leniem' da vzdadet se (...) M(ol)im(b) te vs(e)m(o)gi b(ož)e da eže sp(a)sitelnimi spodobil' esi naučiti tainami b(la)ž(e)nie elisav'ti hodataistvo slavoie nas̃b da nasitit' pičami* (MVat₄ 222c). Budući da se u srednjem vijeku sv. Poncijan papa slavio isti dan kada i Elizabeta Ugarska, misali sadrže uputu da se na taj dan prednost daje Elizabeti: *V d(a)nb̃ s(ve)te elisavti ničože ne činimo ot s(ve)t(a)go pon'ciêna m(u)č(eni)ka ko napr̃êd' pr̃emičet se* (MVat₄ 222c). Slična se primjedba može naći i na kraju čitanja o Elizabeti u brevijarima.

Upravo je to slikovito i dojmljivo čitanje sadržajno najrelevantniji tekst o Elizabeti u zadanome korpusu i temeljni predmet ovoga istraživanja. Tim više što u današnjim brevijarima, tj. časoslovima ono izostaje te je zamijenjeno odabranim i odmjenim dijelovima ranije spomenute *Summe vitae* Elizabetina duhovnoga vođe Konrada, koji ističe njezine vrline služenja potrebitima te njezinu duboku kontemplativnost.²⁷

3. Čtenie

Hrvatskoglagoljsko *čtenie*, tj. *čtenje* o svetoj Elizabeti može se naći u sanktoralima brevijara, koji sadrže oficije za studeni, pa tako i za svetičin spomendan (19. studenoga). Sadržajno predstavlja vjeran prijevod odabranih dijelova *Dicta*. Njegovo transliterirano i kritičko izdanje, koje uključuje inačice u 14 glagoljskih brevijara, donosi poglavlje 6. *Tekstovi*.

Čitanje, veličine oko 600 riječi, tematski se može podijeliti na pet dijelova. Prvi je ujedno i temeljna Elizabetina duhovna legitimacija. Otvara se *in medias*

²⁷ Vidi ČASOSLOV 1985: 1219-1220.

res prizorom u kojem Elizabeta vlastitim rukama u vlastitom domu pere i čisti nekoga prosjaka, čije se stanje opisuje dvaput upotrijebljenim pridjevom *gnusanb*, te polaže njegovu glavu u svoje krilo. Tek nakon toga kratkoga opisa umeće se njezina obiteljska legitimacija: *Biše bo deči krala ugrsk(a)go im(e)nem̃ andriē · obakb̃ žena premoćna i plemenita vladiki lan'grata prin'čipa paladina* (BrVat₆ 200c). Nakon te rečenice čitatelj može saznati da su tu visoku plemkinju njezine sluškinje korile zbog ponašanja prema prosjaku, a ona se na to samo smijala. Ta je zgoda vezana za vrijeme kada je Elizabeta još bila u braku, a prema *Dictama* je prenose i Varaginski i Marulić. Nije teško razumjeti zašto se ponavlja iz izvora u izvor. Činjenica da Elizabeta prima siromaha u svoj bogati dom i da ga sama čisti i pere govori o dosegu predanosti ideji siromaštva. Ona ne izlazi na ulice davati milostinju siromašnima niti šalje svoje sluškinje da se time bave. Njezin je pristup osoban i intiman. Činjenica pak da dopušta svojim sluškinjama da je kore i ne vrijeđa se na to, nego se smije poput djeteta uhvaćenoga u nestašluku, govori o njezinoj poniznosti i jednostavnosti.

Druga je cjelina posvećena prizoru iz bračne ložnice mladoga tirinškoga para, koja suptilno svjedoči o skladnom braku i međusobnoj privrženosti bračnih partnera. Elizabeta je i noću ustajala kako bi se molila Bogu, a za to vrijeme njezin suprug, zabrinut i žalostan zbog njezine neugode, *ruku ee v's'voei dr'žaše* (BrMosk 237c), moleći je da se vrati u postelju. Kako ne bi ometala i zabrinjavala svoga grofa, Elizabeta bi zamolila svoje službenice da je probude kada oboje zaspu, kako bi se mogla moliti ne uznemirujući nikoga. Kao što je ranije spomenuto, taj prizor, koji su u *Dictama* posvjedočile najbliže Elizabetine družice, prenose i Varaginski i Marulić, ali ispuštajući detalj o držanju za ruke. Valja napomenuti da se nastavak noćnih događaja može čitati i u *Dictama* i u *Zlatnoj legendi*. Elizabeta je, naime, od svojih službenica zatražila da je probude na molitvu tako da je prime za noge, tj. stopala kada i ona i suprug zaspu. No jedne se noći grofova noga, kako svjedoče službenice, našla na strani kreveta njegove pobožne supruge, pa iako trgnut iz sna, Ludvig nije zamjerio, praveći se da ne primjećuje Elizabetin propali plan.

Treći je dio nešto opsežniji od ostalih četiriju, a posvećen je dubini Elizabetinih razmatranja, čiji je učinak bila njezina fizička iscrpljenost, ali i bliskost s Bogom. U hrvatskologoljskim se izvorima ne spominje pogibija Elizabetina muža, ali se iz *Dicta* može saznati da se ovaj događaj zbio nakon što je Elizabeta postala udovicom. U njemu je opisano kako se jednoga korizmenog dana u Elizabetinoj kontemplaciji, praćenoj izmjenama smijeha i plača, Bog objavljuje svojoj službenici nakon što ona izrazi želju da bude s Njim i da s Njim ostane zauvijek. Sve se to otkriva zahvaljujući znatiželji Elizabetine službenice *Šendrute*, koja uporno moli svoju gospodaricu da joj otkrije što je vidjela i čula. Elizabeta joj udovolji i odgovara: *Vidēh̃ n(e)bo otvrsto · i onogo sladkago i(su)sa h(r̃st)a g(ospod)a moego preklon'ša se kb̃ mni · i utišajuća me ot vsih̃ tugb̃ i ot vsih̃ skrb̃ moihb̃ eže obidu me* (Met 444a). Dok *Dicta* obiluju primjerima Elizabetine pokornosti

i ljubavi prema siromaštvu, ovo je jedini koji govori o dosegu njezina osobnoga odnosa s Bogom, koji joj se izravno obraća. Stoga ne začuđuje što ga prenosi i Varaginski te u nešto kraćoj inačici od hrvatskoglagoljske i Marulić.

Četvrti dio opet uvodi u priču Elizabetina oca, hrvatsko-ugarskoga kralja Andriju, koji šalje *kn(e)za im(e)nem̃ p'viê* (BrMavr 307a) da dovede njegovu kći natrag u domovinu jer je čuo da princeza i grofica živi kao prosjakinja, lišena svake ugone. Imenovani knez ostade zaprepašten dotada neviđenim prizorom jer *nikol(i)že h'çi kraleva videna e(stb) v(e)će vlnu pred(u)çi* (BrMavr 307a). Vratio se kući neispunjene zadaće jer se Elizabeta nije dala osloboditi svoga siromaštva i izgnanstva. Kako je na to reagirao kralj Andrija, ne može se saznati ni u *Dictama*. No važnije je da se iz cijele zgone opet iščitava Elizabetina zauzetost i predanost idealu siromaštva i služenja drugima. Ona prede vunu, tka i šije odjeću za siromašne te odbija povratak u domovinu i na očev dvor. Marulić u *Upućenju* na nekoliko različitih mjesta spominje da je Elizabeta odbila pozive svoga oca, ali ne opisuje ovaj konkretan događaj onako kako su to učinile „pripovjedačice“ u *Dictama*, a od njih prenijeli Varaginski i hrvatski glagoljaši.

Konačno, peti dio čitanja govori o vremenu kada Bog, kako sama Elizabeta kaže, one koji *sutb priêteli ego prizovetb* (BrVb₄ 85b). Budući da mu je Elizabeta bila dobra prijateljica, usnula je kao prava svetica: njezino tijelo nije zaposjeo smrad, nego upravo suprotno; iz njega su se stali širili miomirisni, okrepljujući ljude koji mu stajaše u blizini. Možda ih je to potaknulo da počnu otkidati komade njezine odjeće, kose i noktiju, što je ujedno i podatak kojim završava hrvatskoglagoljsko čitanje o Elizabeti. Podatak o miomirisima Elizabetina tijela spominju i Marulić i Varaginski. Osim toga, Varaginski također navodi da su otkidani dijelovi njezine odjeće i kosa. Nokte ne spominje. Ali zato se sluškinje ne daju smesti u nabranjanju, pa svjedoče da je Elizabeta ostala i bez ušiju i bez bradavica na grudima. Zbog zadanosti njihove forme i publike kojoj su bili namijenjeni, jasno je da podaci o grudima jedne plemkinje nisu mogli naći mjesta u ostalim ovdje raščlanjenim izvorima, ali su zato još jedna potvrda o različitoj i za srednji vijek neobičnoj perspektivi zanimljivoga štiva sadržanoga u tekstu *Dicta quatuor ancillarum*.

4. Važnost i značenje hrvatskoglagoljskoga čtenija o Elizabeti

Netom opisano i s ostalim izvorima uspoređeno hrvatskoglagoljsko čitanje skladna je i zaokružena cjelina, koja dojmljivo i sugestivno prenosi najvažnije posebnosti Elizabetina karaktera i svetosti. Njegov latinski sastavljač nije imao laganu zadaću jer je valjalo izabrati između mnoštva događanja, koja su mu, zahvaljujući *Dictama*, stajala na raspolaganju, a ograničavala ga je zadana veličina čitanja. Ipak je to samo jedno od mnogih čitanja koja se mogu naći o različitim svecima u sanktoralu nekoga brevijara. U svakom slučaju, i latinski original i

njegova hrvatskoglagoljska inačica pred čitatelja donose jednostavnu i veselu Elizabetu. Ne spominju se pokore, bičevanja ni odsječeni nosovi, kao ni poniženja i progonstva koja je trpjela od svojih „plemenitih“ suvremenika. Elizabetin se karakter ne pokazuje opisivanjem izvanrednih vanjskih okolnosti kojima je bila izložena niti se tumači sa stajališta kršćanskoga moralnoga nauka, nego se jednostavno daje uvid u njezinu svakodnevicu, i to onaj mirniji dio njezine svakodnevice. No izbor je to koji jednako uspješno daje do znanja koliko je bila svestrana ličnost: visoka plemkinja, majka siromaha, voljena supruga, mističarka, prelja i tkalja, čudotvorka. U ovom se čitanju otkriva ono što su njezine dvorkinje u *Dictama* posebno istaknule, a to je Elizabetino veselje i radost, odnosno činjenica da se nikada nije žalila ni na što, a kamoli očajavala. Upravo suprotno, baš onako kako svjedoči i hrvatska crkvenoslavenska rečenica: *Veselo načetъ smiēti se preslat'ko vь velici veselii lica* (BrVinod 130b). Može se zaključiti da je cijelo hrvatskoglagoljsko čitanje, kao i njegov latinski original, književno vrijedan tekst koji ispunjava svoju dvojaku svrhu: sugestivno upoznavanje čitatelja sa svetičinim životom, kao poticaj i primjer njegovu osobnom duhovnom rastu.

Jedan je od dragocjenih prizora, koje za srednjovjekovnoga, ali i suvremenoga čitatelja posreduje ovo čitanje, onaj iz Elizabetine i Ludvigove bračne ložnice. Riječ je o jednom od rijetkih sretnih bračnih prizora u hrvatskoglagoljskoj književnosti uopće. U njoj, čini se, prevladavaju oni malo manje zavidni supružnički odnosi. Primjerice, u *Marijinim se mirakulima iz Petrisova zbornika* može čitati o jednom drugom vitezu, koji je svoje istinsko blago, tj. svoju dobru i pobožnu ženu prodao vragu kako bi stekao materijalno bogatstvo. Osim toga, *Mirakuli* donose i priču o sukobu žene i ljubavnice nekoga nevjernoga muža. U hrvatskoglagoljskoj književnosti problematičnost bračnoga života proizlazi i iz odluka svetaca, koji ga odbijaju s namjerom da žive kao sveci. Tako se u legendi o sv. Alekseju iz *Berčićeve zbirke* navodi podatak da je Aleksej na dan vjenčanja napustio svoju mladu i otišao daleko od kuće živjeti kao prosjak. Glagoljašima nisu bile nepoznate ni legende o sv. Katarini ili sv. Julijani, koje su mučenički nastradale jer se nisu htjele udati. U takvom je kontekstu brak kao nešto dobro i poželjno, odnosno Elizabetina i Ludvigova bračna ljubav bila dobrodošla promjena, ali i ohrabrenje za one koji su željeli živjeti u svijetu i u braku bez toga da ih mimoide sreća i svetost.

Navedeno značenje i važnost hrvatskoglagoljskoga *čtenija* o Elizabeti Ugarskoj proizlaze iz same vrijednosti *Dicta quatuor ancillarum*, koje su latinskomu priređivaču čitanja, a tako i njegovoj hrvatskoj crkvenoslavenskoj inačici bile temeljni izvor. U prilog tomu jasno govori činjenica da se u čitanju spominju imena njezinih družbenica, naravno, onih koje sudjeluju u danim prizorima. To je ono što ovo čitanje razlikuje i od Konrada i Varaginskoga, čija su djela nastala prije ovdje raščlanjenoga čitanja, te Marulića, čije je *Upućenje* nastalo nakon njega. Sva trojica muških posredovatelja Elizabetine priče spominju njezine sluškinje i dvorkinje, ali ih ostavljaju neimenovanimi i anonimnima. U hrvatskoglagolj-

skom se pak čitanju dvije od njih ukupno četiriju uvodi u povijest i na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, tj. pred hrvatske srednjovjekovne čitatelje. Riječ je o *Šendrudu* (*Šendruti*, *Sendrudi*), tj. o Isentrudi, koja je svjedočila Elizabetinu kontemplativno-mističnom iskustvu, te o *Irmengardiji* (Irmengarda), koja je bila uz svetičinu smrtu postelju.

Konačno, ne valja zaboraviti činjenicu da su primarni izvori o Elizabetinu životu bili dostupni rijetkima, samo onima koji su poznavali latinski jezik. I dva su najpoznatija sekundarna izvora, književne uspješnice *Zlatna legenda* i *Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca*, napisani latinicom na latinskom jeziku, tj. bili su dostupni samo učenicima. Hrvatskoglagoljsko čitanje zabilježeno je glagoljicom na vernakularnom, hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. Tako su lokalni svećenici, đakoni, redovnici, redovnice i dr. koji su čitali oficije Elizabetinu priču mogli posredovati upravo onima s kojima se ona voljela poistovjetiti, s pučanima udaljenima i zaboravljenima od dvora. Prevodeći, uređujući i prepisujući čitanje o Elizabeti Ugarskoj, hrvatski su glagoljaši u hrvatsko društveno i kulturno ozračje prenijeli dobrodošle karakteristike „ženskoga pisma“, sadržanoga u *Dictama*, upoznali ga s jednom vrsnom ženom, koja je kao ugarsko-hrvatska princeza bila dijelom i domaće povijesti, te tako pridonijeli njegovanju vrijednosti za koje se zalagala i koje je svojim iznimnim životom posvjedočila. Upravo je u tome sadržana vrijednost ovoga čitanja, ne samo za hrvatsko kulturno stvaralaštvo, nego i za franjevačku duhovnost uopće.

Naposljetku, hrvatski crkvenoslavenski prijevod *Dicta quatuor ancillarum*, sadržan u čitanju o Elizabeti Ugarskoj, još je jedan primjer književne raznolikosti hrvatskoglagoljskih brevijara, koji, između ostaloga, sadrže i brojna druga čitanja o različitim svecima i sveticama. Jednom kada sva budu pročitana, opisana i identificirana, potvrdit će se da su brevijari istinski tezaursi srednjovjekovne pismenosti, a tako i vjerodostojni posredovatelji srednjovjekovne epohe, relevantni jednako za hrvatsku povijest, kao i za njezin europski kontekst.

Tekstovi

Kritičko je izdanje *čtenija* na spomedan sv. Elizabete Ugarske pripremljeno prema fotografijama izvornika, koje se čuvaju u knjižnici Staroslavenskoga instituta u Zagrebu. Kraćene riječi razrješuju se u okruglim zagradama (). Nužna, ali ispuštena slova označena su šiljastim zagradama < >. Istim zagradama, ali s trotočjem <...> označena su nečitka mjesta, koja se ne mogu sa sigurnošću rekonstruirati. Ispuštanje riječi bilježi se oznakom *om.*; dodatak tekstu oznakom *praec.*, ako prethodi dotičnom mjestu, i oznakom *add.*, ako slijedi za njim; nečitke se riječi bilježe oznakom *illeg.*; pogreška oznakom (*sic!*); tekst zabilježen na marginama oznakom *margin.*; kraj teksta, u slučajevima kada se mjesto završetka razlikuje u

spomenicima, bilježi se oznakom *finis*. U transliteraciji se poštuje izvorna interpunkcija osnovnoga teksta, a inicijali su označeni masno. Velika su slova ostavljena kao i u izvornom tekstu. Vlastita se imena navode velikim slovom, što nije u skladu s izvornim tekstom. Zato su takva velika slova označena kurzivom. Osnovni je tekst onaj iz *I. ljubljanskoga (beramskoga) brevijara* (BrLab). Podijeljen je prema rečenicama, a njegov kritički aparat donosi fonološke, morfološke, sintaktičke, leksičke i sadržajne varijante iz ostalih 13 hrvatskologoljskih brevijara.

Hrvatskologoljsko
čtenie o sv. Elizabeti Ugarskoj
sastavljeno prema
Dicta quatuor ancillarum

I. ljubljanski (beramski) brevijar
kraj 14. st., f. 154a-154d.

¹Na d(a)нь s(ve)tie Elizabêti · or(a)cii · ²Tvoihъ sr(ъd)ca vêr'nihъ b(ož)e m(i)-l(o)srdъ prosv(ê)ti · i b(la)ž(e)nie Elizabeti · pros'bami sl(a)vnimi · stvori ni za ljub(a)vъ tvoju mir'ska naslaždeniê nenavidêti · i n(e)b(e)skago dara pričečeniem' vsgda radovati se · g(ospode)mь ·

³čten'ie · **B**(la)ž(e)na Elizabêt' oče stoeći v' oblačilê mir'scêi · etera nemoč'na pros'êka g'nus'na zrakomъ bolêz'niju glavi truždajuča se · taino poêm'si · vlačima rukama svoima ostrigaše gnus'nie vlasi ego · k nadrom'svoim'glavu ego priklon'si · i potom omi gl(a)vu ego taino v' vr'tê svoemъ hoteći se skriti ot zraka č(lovêčъ)skago · ⁴bêše bo deći krala ugr'skoga · im(e)nemъ An'drêê · na obakъ žena premoč'na i plemenita · lan'grata prin'čipa paladina · ⁵Togo radi prišad'se rabi ee karahu ju · ona že smêêše se ·

⁶Čten(ie) · **B**(la)ž(e)na Elizabêt' · često v' noći na m(o)l(i)tvu v'staêše · proseći muža da ne stužal'se bi · ⁷I egda si ruku ee v' svoei dr'žaze · eliko dl'go m(o)laše · m(o)le ju vratiti se · ot š'kodi ee pečalan' · ⁸B(la)ž(e)na že Elizabêt' · pače ćeče m(o)li službenice eže za neju hoêhu · da ju nočiju k' m(o)l(it)vê vzbujale bi · êko kimiždo noč'mi obikati v'staêše · gda ljubo muž ee s'pal' bi mogla se bi iz'neti ·

⁹V et'ri že d(a)нь v' koriz'mi · preklon'si kolêna m(o)laše se pri stêni pres'bož'ne · imući oči vpr'tê k' ol'taru · ¹⁰Čte(nie) · **I** Egda opet' v'rati se k' smêrenomu stanu svoemu · i malo piče priêt' · êko vel'mi slaba bê · načet' misliti i nasloni se na stênu · i pod'êta bê lonom' Sen'drudinomъ · ¹¹Vse iz'gnav'si t'kmo malo rabъ ostavl'si s' soboju · oči v'prtê imêše k ponêstrê otvr'stê obračenê · veselo načet' smêêti se i preslat'ko v' velicê vesel'i lica ·

¹²Čten(ie) · Po m'nozê že časê zatvori oči · i ispusti sl'zi · potom' pomalu otvori oči · i opet' počet' s'mêêti se preveselo · êko že i prêe · doidêže prem'l'či · ¹³i v'

tom' otrig'nu s(love)sa · Tako g(ospod)i aće hoćeši biti s mnoju · i az' s toboju · i nikoliže ot tebe ne otlučiti se ·

¹⁴Čt(e)n(ie) · Rek'si že ei sie Šendr'ruta žena č(a)stna pače pročiňh služ'benicъ ee čeladi tv'rđostan'no m(o)laše ju · da êvila bi ei s kêmъ gl(agol)ala bi · ¹⁵B(la)-ž(e)na že Elizabêt' êko ne hoteći i uklanajući se · i pros'bami ee premožena otveća · Vidêňh nebo otvr'sto · i onogo slat'kago I(su)sa H(rŭst)a g(ospod)a moego priklon'sa se k' mnê · i utêšajuća me ot vsêňh skr'bi moiňh · i ot vsêňh tugъ moiňh eže obidu me ·

¹⁶Čt(enie) · Pristupi že idêže kralъ ugr'ski o(tъ)съ see Elizabêti · poslalb b(ê)še kneza imen(e)мъ Paviê s mnoju družinoju · da prizval' bi dečerъ svoju v' z(e)-mlju svoju ·

¹⁷Slišal' bo bê da lêki pros'êkina vsakogo ugodîe ulišila se bi · i prišad' k gradu Mar'burku · tažde knez' obrête ju sêdeću u preslice i težeću vl'nu · ¹⁸Čt(enie) · I divleniê radi bl(agoslo)ve gl(agola)še · Nikoliže deći kraleva vidêna e(stъ) vl'nu predući · ¹⁹siê vsakoêki ubož'stvo želêjući i uničizenie ne može ju iz'ves'ti · ²⁰Egda že posalb ot(ъ)съ v z(e)mlju roistva svoego vzvrti se · ²¹plačъ ei plav' noseći · i malo kratъ drugoga lica suk'na imêše ·

²²čt(enie) · I por'mnanie (*sic!*) stvori (*sic!*) gr'daê (*sic!*) rabina · i r(e)če eže slišala bê ot b(la)ž(e)nie Elizabêti · prêžde prestavljeniê ee takuju gl(agol)juću · juže v'rême nastoitъ · v neže v'semogi B(og)ъ têňh iže sutъ priêt(e)li ego prizovetъ · ²³R(e)če čto vsaki d(a)nъ · ona êže bliz' bê prestavljeniem' ee prez'bož'na b(ê)še · ²⁴I v' onъ časъ semr'ti lêki s'peći leža i iz'daše · ²⁵čte(nie) · I egda četire d(ъ)ni ot časa semr'ti · t(ê)lo b(la)ž(e)nie Elizabêti · nepogrebena ležalo bê · nikoeže vone s'mrada ne imê · êkože običaj e(stъ) ot družêňh ²⁶na pače · ot nee telese is'hoêše bl(a)gouhanie aromati · eže vidêše se d(u)ňh ukrêplajući imêše · ²⁷oblêčeno že bê t(ê)lo ee sineju suk'neju · i lice ee suk'nom' ob'vezano · ²⁷mnozi b(o)ž(a)stviemъ vžeženi lap'tace suk'na urêzovahu · a druzi nohat ee · ini že vlasъ ee ·

²⁸v si d(a)nъ ničože budi ot s(veta)go Ponciêna · na ini d(a)nъ čtuet se ·

¹**d(a)nъ**] *om.* Pm Vat₁₉ Vinod Vat₁₀ Mavr Bar | **s(ve)tie**] s(ve)te Vat₆ Pm Vat₁₉ N₁ Met Vinod Vat₁₀ Lab₂ Mavr Hum Bar | **Elizabêti**] Elisavti Vb₄ Met Elizabeti Pm Vinod Vat₁₀ Elizab(e)ti hčere ugrsk(a)go krala Vat₁₉ Elizabeti k'čerê kr(a)la ugr(skago) Mosk Elizabeti d(a)nъ Lab₂ Elisav' Mavr Eliz(abêti) Bar | **or(a)cii**] or(a)c(iê) Vat₆ Lab₂ Mosk *om.* Vb₄ Vat₁₉ Vinod Mavr oгъciê N₁

²**Tvoiňh**] *praec.* B(ož)e N₁ | **sr'đca**] sr'ca Vat₁₉ Mosk N₁ srca Bar | **vêr'niňh**] vêrniňh Vat₆ Pm Vinod Vat₁₀ Hum Bar ver'niňh Vat₁₉ N₁ Lab₂ verniňh Met | **b(ož)e**] *om.* N₁ | **m(i)l(o)srđb**] m(i)l(o)srdi Mosk Vat₁₀ | **prosv(ê)ti**] prosvêtli Vb₄ (*marg.*) Mosk Met Mavr Vat₁₀ prosvetli Lab₂ | **i b(la)ž(e)nie**] *illeg.* Vb₄ (*marg.*) i bl(a)ž(e)ne Mavr | **Elizabeti**] Elizabêti Vat₆ Vat₁₉ Mosk N₁ Hum *illeg.* Vb₄ (*marg.*) Elisavti Met Elisav'ti Mavr | **pros'bami**] <...>ami Vb₄ (*marg.*) prosbami Pm

Vat₁₉ Met Vat₁₀ Hum proz'b(a)mi Mosk N₁ Lab₂ prozbami Mavr Bar | **sl(a)vnimi**] s'l(a)vnimi N₁ slav'nimi Lab₂ | **stvori**] s'tvori N₁ Hum | **ni**] n(a)sъ Vat₆ N₁ | **zajub(a)въ**] *om.* Vb₄ (*marg.*) Pm Met Vat₁₀ Mavr Bar | **tvoju**] *om.* Pm Met Mavr Bar | **mir'ska naslaždeniê**] naslaženiê mir<s>ka Vat₆ naslaženiê mir'skaê Vb₄ (*marg.*) naslaždeniê mirska Pm naslaeniê Vat₁₉ naslaženiê mir's'ka Mosk mir's'ka nas'laždeniê N₁ naslaeniê mirska Met Vat₁₀ naslaeniê mir'ska Lab₂ naslaeniê mir'ska Met mir'ska nas'laždeniê Hum naslaeniê mirska Bar | **nenavidêti**] nenaviditi Vat₆ Vinod Lab₂ Bar *illeg.* Vb₄ (*marg.*) | **n(e)b(e)skago dara pričečeniem'**] n(e)b(e)skimъ utěšeniemъ Vat₆ Pm Vat₁₉ Vinod Bar <...>čeniem' Vb₄ neb(e)skim utešeniemъ Mosk Vat₁₀ n(e)b(e)skimъ utěžaniemъ N₁ n(e)b(e)skimъ utišeniemъ Met nebeskimъ utešeniemъ Lab₂ n(e)b(e)skimъ utešeniemъ Mavr | **vsgda**] vsъgda Pm Met Vat₁₀ Mavr v'sag'da Mosk N₁ vs(a)gda Vinod v'sagda Hum vsag'da Bar | **g(ospode)mь**] *om.* Vat₆ Vat₁₉ Mosk N₁ Met Lab₂ Mavr Hum *add.* n(a)š(i)m(ъ) Vb₄ Pm Bar

čten'ie] *om.* N₁ Lab₂ Mavr Bar | **Elizabêt'**] Elisavta Vb₄ Met Mavr Elizabeth Pm N₁ Vinod Lab₂ Bar | **stoeči**] s'toeči N₁ Hum | **oče stoeči**] stoeči oče Met | **v'oblačilê**] va oblačili Vat₆ va oblačilê Vb₄ Mosk N₁ Met въ oblačili Pm Vat₁₀ va ob'lačili Lab₂ va oblačii Bar | **mir'scêi**] *praec.* sl(a)vê Vat₆ Vat₁₉ mirscêi Vb₄ Met sl(a)vê mirscêi Pm Hum sl(a)vi mir'sъcêi Mosk s'lavê mirscêi N₁ sl(a)vê mir'scê Vinod sl(a)vi mirskie Vat₁₀ mir'scei Lab₂ *praec.* sl(a)vi Mavr sl(a)vi mirscêi Bar | **nemoč'na**] nemočna Vat₆ Vb₄ Met Mavr | **pros'êka**] prosêka Vat₆ prosiêka Vb₄ Vat₁₉ Met Mavr proêsika (*sic!*) Vat₁₀ | **g'nus'na zrakomь**] zrakomъ gnusna Vat₆ gnusna zrakomъ Vb₄ Pm Vat₁₉ Met Vat₁₀ Mavr Hum Bar gnjusna zrakomъ Vinod gnus'na zrakomъ Lab₂ | **bolêz'niju**] bolizniju Vat₆ bolêzniju Vb₄ Pm N₁ Vinod Vat₁₀ Mavr Hum Bar bolez'niju Met bolezn'iju Lab₂ | **truždajuča se**] *praec.* i Vat₆ truždajuči se Pm truêjuča se Mosk truêjuča se N₁ Met Bar truždajuči se Vat₁₀ truêjuč' se Mavr | **poêm'si**] poim'si Vb₄ poêmši Pm Met Hum Bar priêm'si N₁ poemši Mavr | **vlačima rukama svoima**] vlačeju rokoju svoeju Vat₆ *om.* svoima Vb₄ Pm Vat₁₉ Vinod Vat₁₀ Lab₂ Bar v'lačima rukama Mosk svoima rukama Met vlačima ruk'ma Mavr | **ostrigaše**] os'trigaše N₁ Vat₁₀ Bar | **gnus'nie**] gnusnie Vat₆ Vb₄ Pm Vat₁₉ Met Vat₁₀ Bar g'nus'nie N₁ gnjusnie Vinod g'nusnie Hum | **vlasi**] v'lasi Mosk | **k**] *praec.* i Vat₆ i k' Mosk Lab₂ k' N₁ Bar | **nadrom'**] nedrom' Vb₄ Pm Vat₁₉ N₁ Met Vat₁₀ Mavr Hum nad'romъ Mosk Lab₂ Bar | **svoim'**] s'voemъ Mosk | **glavu ego priklon'si**] priklon'si gl(a)vu ego Vat₆ gl(a)vu ego priklonši Vb₄ Met Hum Bar *add.* Čte(nie) Pm glavu ego prek'loniv'si Mosk gl(a)vu ego priklonivši N₁ priklon'si gl(a)vu ego Vat₁₀ glavu ego prik'lonivaše Lab₂ | **i**] i Vb₄ | **omi**] umi Vat₆ Vb₄ Met Lab₂ | **v'vr'tê**] v vrti Vat₆ v vr'tê Pm v(ъ) vr(ъ)ti Mosk va vr'tê N₁ v'vrtê Met v'vrte Vat₁₀ va vrti Lab₂ Bar v v'rti Hum | **svoemь**] s'voemъ Mosk N₁ *praec.* i potomъ omi gl(a)vu ego taino va vrti Vat₁₀ | **hoteči se**] hotečê se Vinod *om.* se Lab₂ hoteč' se Mavr | **se skriti**] skriti se Vat₁₉ se s'kriti Mosk Vat₁₀ se s'kriti N₁ | **zraka č(lovêč)skago**] č(lovêč)skago zraka Vb₄ *add.* čt(en)i(e) Mavr

⁴**bêše**] biše Vat₆ Vat₁₀ Lab₂ | **deçi**] h'çi Mavr dêçi Hum | **krala**] k'rala Mosk kr'la Mavr | **ugr'skoga**] ugrsk(a)go Vat₆ ugr'skago Vb₄ ugarskago Pm ug(a)rsk(a)-go Vat₁₉ Vat₁₀ ugrskago čt(en)i(e) N₁ ugrskago Met Bar ugar'skago Lab₂ ugr'sk'go Mavr ugarskoga Hum | **im(e)nemь**] *om.* Vb₄ Pm Met Vat₁₀ Bar | **An'drêê**] *Andriê* Vat₆ *om.* Vb₄ Pm Met Vat₁₀ Bar *Andrêê* Vat₁₉ Lab₂ Hum An'dr'êê Mosk | **na**] *om.* Vat₆ нь Vb₄ | **premoč'na**] premočna Vat₆ N₁ Met Mavr Hum Bar prêmočna Vb₄ | **plemenita**] plêmenita N₁ Hum | **lan'grata**] *praec.* vladiki Vat₆ *praec.* vladatela Vb₄ Pm Mosk Vat₁₀ Lab₂ Hum vladat(e)la langrata Vat₁₉ N₁ Bar vladatela langrada Met vlada<te>la langrata Vinod vladat(e)la lan'gr(a)da Mavr | **prin'čipa**] prinčipa Vb₄ Met Vinod Hum Bar prin'čipa Vat₁₉ prinčipa N₁ | **paladina**] palatina N₁ Vat₁₀ Lab₂

⁵**Togo radi**] Tagda Mosk Lab₂ *om.* radi Vinod Togo r'di Mavr | **prišad'se**] prišadše Vat₆ Vb₄ Vat₁₉ Met prišad'či N₁ priš'd'se Mavr | **rabi**] rabe Lab₂ r'bi Mavr | **ee**] ego Met | **smêêše se**] smiêše se Vat₆ Met Vat₁₀ Lab₂ Bar s'miêše se Mosk s'mêêše se N₁ smêše se Vinod

⁶**Čten(ie)**] *om.* Vat₆ Vb₄ N₁ Vinod Lab₂ Mavr Bar *praec.* Ti že Pm Hum | **B(la)-ž(e)na**] Bl(a)ž(e)naê N₁ | **Elizabêt'**] *Elisavta* Vb₄ Met *Elizabеть* Mosk Vinod Vat₁₀ Lab₂ Bar *om.* N₁ *Elisav'ta* Mavr | **često**] čisto Vb₄ čes'to Vat₁₉ Mosk Lab₂ | **v'noči**] v noči Vat₆ Vb₄ Pm Met Vinod Lab₂ Mavr Bar *om.* N₁ | **na**] n' Mavr | **v'noči na m(o)l(i)tvu**] na molit'vu v'noči Vat₁₀ | **v'staêše**] vstaêše Vat₆ Vb₄ Pm Met Vinod Vat₁₀ Lab₂ Mavr v's'taêše Mosk staêše N₁ ustaêše Bar | **stužal'se bi**] vstužal bi se Vat₆ stužal se bi Vb₄ Met Vinod Bar stužal se bi čt(en)i(e) Mavr *add.* čt(en)i(e) N₁

⁷**egda**] eda Met eg'da Vat₁₀ eg'da Bar | **v'**] v Vat₆ Vb₄ Met Vinod Vat₁₀ Lab₂ Bar | **svoei**] s'voei Mosk *add.* ruci Vat₁₀ Bar | **dr'žaše**] držaše Vat₆ Pm Vat₁₉ Met Vinod Vat₁₀ Lab₂ Hum držašeь N₁ d'ržaše Bar | **eliko**] *praec.* i N₁ | **dl'go**] dlgo Met Lab₂ Bar d'lgo Hum | **m(o)laše**] mol'se Mavr | **m(o)le**] m(o)l(a)še Bar | **vratiti se**] vrati se N₁ | **ot š'kodi**] i ot škodi Vat₆ ot škode Pm N₁ Lab₂ Bar ot škodi Vat₁₉ Met Vinod Mavr Hum ot š'kode Vat₁₀ | **ee**] ego Vb₄ Met Vat₁₀ Mavr Bar | **pečalan'**] *add.* bê Vat₆ pečalнь Vb₄ *add.* čt(enie) Pm pečal'нь Mavr

⁸**Elizabêt'**] *Elizabеть* Vat₆ *Elisavta* Vb₄ Met Mavr *Elizabеть* N₁ Vinod Vat₁₀ Lab₂ | **pače**] p'če Pm Mavr *om.* Vat₁₉ | **čêče**] češ'če N₁ Vat₁₀ | **m(o)li**] molaše Vinod | **službenice**] *add.* svoje Vat₆ služab'nice Vat₁₉ N₁ s'lužab'nice Mosk službenicê svoje Vat₁₀ službenice Lab₂ | **eže**] ke Met Mavr | **neju**] nju Vat₆ N₁ nu Vat₁₀ Lab₂ Bar | **hoêhu**] hoždahu Vb₄ Pm Vinod Lab₂ hojahu Hum | **nočiju**] v noči Vat₆ | **k' m(o)l(it)vê**] k m(o)l(it)vi Vat₆ N₁ Vat₁₀ Mavr Bar k m(o)l(it)vê Vb₄ Pm Met na m(o)litvu Vat₁₉ *om.* Mosk Lab₂ нь m(o)l(it)tvu Vinod k' m(o)l(it)vi Hum | **vzbuĵale bi**] vzbudili bi Vat₆ vzbuzđali bi Vb₄ Pm Lab₂ v'zbuêle bi Vat₁₉ v'zbuêlê bi Mosk vz'b'uzđale bi čt(en)i(e) N₁ vzbueĵli bi Met Mavr Bar v'zbuĵdale bi Vinod v'zbuêli

bi Vat₁₀ vzbudale bi Hum | **kimiždo**] nikimiže Vat₆ | **noč'mi**] nočmi Vat₆ Vb₄ Pm Met Vinod Bar | **obikati**] obikaše Vat₆ Vat₁₉ Mosk Vat₁₀ Lab₂ Bar | **v'staêše**] vstaêti Vat₆ Vinod Vat₁₀ Lab₂ vstaêše Vb₄ Pm N₁ Met Mavr Hum Bar vstaêti čt(en)i(e) Vat₁₉ v'staêti Mosk | **gda**] kada Vat₆ Vb₄ Pm N₁ Vinod Vat₁₀ Mavr Bar I k(a)da Vat₁₉ Mosk Lab₂ k̄da Met g'da Hum | **muž**] mužь Vat₆ Vb₄ Pm *om.* Mosk Lab₂ | **ee**] *om.* Mosk Lab₂ | **s'pal' bi**] spaљ bi Vat₆ Vb₄ Pm Vat₁₀ Mavr *om.* Mosk Lab₂ s'paše N₁ spal bi Met Vinod sљpal bi Bar | **mogla se bi**] i kada ljubo mogla bi Vat₆ kada ljubo mogla se bi Vb₄ kada ljubo mogla bi Pm Vat₁₉ Vinod Vat₁₀ Bar mogla bi Mosk egda mogla bi N₁ k̄da ljubo mogla se bi Met mog'la bi Lab₂ k'da ljubo mogla bi Mavr | **iz'neti**] izneti se Vat₆ Vb₄ Pm Vat₁₉ Met Bar moliti se Mosk Lab₂ iz'neti se N₁ Vinod Vat₁₀ Mavr *praec.* g'da ljubo Hum izneti Hum

⁹**V et'ri**] Čte(nie) Vљ eteri Vat₆ Vat₁₉ čt(en)i(e) Vљ eteri Vb₄ Pm Mosk Vinod Met Lab₂ V' etiri N₁ čten<ie> V eteri Vat₁₀ V eteri Mavr Hum Ti že vљ eteri Bar | **v' koriz'mi**] v kozimi (*sic!*) Vat₆ v korêrizmê (*sic!*) Vb₄ v korizmê Pm Met *om.* Vat₁₉ v koriz'mi Vinod Vat₁₀ Lab₂ Mavr vљ korizmi Hum v korizmi Bar | **preklon'si**] preklonši Vat₆ Vb₄ Met Bar prêklonši Pm N₁ prêk'lon'si Vat₁₉ prek'lon'si Mosk priklon'si Lab₂ priklonši Hum | **kolêna**] kolina Vat₆ kolenê Vat₁₉ N₁ Met Bar kolêni Vinod Bar koleni Vat₁₀ Lab₂ kol(ê)nê Mavr kolêne Hum | **pri stêni**] pri stenê Vb₄ Mosk N₁ Met Mavr pri stênê Pm Vinod Hum v' koriz'mê pri s'tenê Vat₁₉ pri steni Vat₁₀ Lab₂ Bar | **pres'bož'ne**] prezbožna Vat₆ prêsbožna Vb₄ prizbožnê Pm prezbožnê Vat₁₉ Bar prez'božno Mosk Lab₂ prez'božnê N₁ prezbožno Met prez'božne Vinod prez'bož'nê Vat₁₀ presbožno Mavr presbožnê Hum | **oči**] očê Vat₁₉ | **vpr'tê**] vprti Vat₆ Mosk Met Lab₂ vprtê Vat₁₉ Mavr v'prtê N₁ Hum v'prt'ê Vinod v'prti Vat₁₀ Bar | **k' ol'taru**] ka oltaru Vat₆ Met Vat₁₀ Bar ka ol'taru Vb₄ Vat₁₉ kљ oltaru Pm Vinod Hum ko oltaru N₁ k oltaru Lab₂

¹⁰**Čte(nie)**] *om.* Vat₆ Vb₄ Pm Vat₁₉ Mosk Met Vinod Vat₁₀ Lab₂ Mavr Bar *praec.* T(i) že Hum | **I**] Ī Vb₄ | **Egda**] kada N₁ k'da Mavr eg'da Bar | **v'rati se**] vrati se Vb₄ Mosk Met Vinod Vat₁₀ Lab₂ Mavr Bar | **k'**] k Vb₄ Met Vat₁₀ Mavr Bar | **smêrenomu**] smêrenumu Mosk sљmerenomu N₁ smirenomu Met smerênomu Vat₁₀ smerenomu Lab₂ Bar | **svoemu**] s'voemu Mosk N₁ | **vel'mi**] velmi Vb₄ Met Mavr Hum Bar velm'i Vat₁₉ | **slaba**] s'laba Hum | **vel'mi slaba bê**] slaba bê velmi Pm velmi slaba bisi N₁ | **načê't'**] *praec.* i Vat₁₉ Mosk Lab₂ načo (*sic!*) Met | **misiliti**] mis'liti Mosk misliť Met moliti Lab₂ | **i**] *om.* N₁ | **nasloni se**] *om.* Vat₁₉ naslon' se N₁ | **na stênu**] na stenu Mosk Met Vat₁₀ Lab₂ Bar na s'tenu N₁ n' stenu Mavr | **i**] *om.* Met | **pod'êta**] podêta Vb₄ | **bê**] b(i)si Vat₁₉ *om.* Vat₁₀ | **Sen'drudinomь**] Sindrutinimь Vat₆ Sin'drudinim' Vb₄ Mavr Sindrundine Pm Šen'drutinim' Vat₁₉ Sindrudimь Mosk Sinad'runimь N₁ Sindrudinimь Met Senadrud'nimь Vat₁₀ Sin'drudinomь Lab₂ Sendrudinimь Bar

¹¹**Vse**] *add.* že Vat₆ Vb₄ Pm Met Vinod Lab₂ Mavr V'se že Vat₁₉ Mosk Vat₁₀ Bar | **iz'gnav'shi**] izagnavši kada ljubo m(u)žb ee spal' bi Vat₆ izgnavši Vb₄ Hum Bar izgnav'shi Pm izagnav'shi kada ljubo mužb ee spal' bi Mosk izig'nav'shi da kada m(u)žb ee s'pal' bi čt(en)i(e) N₁ izb'gnavši Met izagnav'shi Vinod Vat₁₀ izagnav'shi kada ljubo m(u)žb ee spal' bi Lab₂ iz'gnavši Mavr | **t'kmo**] takmo Vat₆ Vb₄ Met Vat₁₀ Hum Bar tak'mo N₁ Lab₂ t'kmo Mavr | **malo**] mal'o Lab₂ | **rabb**] r'bb Mavr | **ostavl'shi**] ostavlši Vat₆ Vb₄ Pm Met os'tavl'shi Vat₁₉ ostaviv'shi Mosk ostavalši Vinod Lab₂ Bar ostaval'shi Vat₁₀ Hum | **s'soboju**] sa soboju Vat₆ Mosk Vat₁₀ Lab₂ Bar s'b soboju Vb₄ | **oči**] očē Vat₁₉ | **v'prtē**] vprti Vat₆ Lab₂ vprtē Vb₄ Pm Met Mavr v'prti Mosk Vat₁₀ Bar vp'rtē Vinod v'prtē Hum | **k ponēstrē otvr'stē obračenē**] obračeni k ponēstrē otvrstōi Vat₆ obračenē k' ponestrē otvr'stvē Vb₄ obračenē k ponēstrē otvrstē Pm i ob'račenē k' pones'trē otvr'stē Vat₁₉ ob'račeni k' ponēstrē otvrstēi Mosk obračenē k' ponēstrē otvr'stē N₁ k ponestrē otvrstē Met i obračenē k ponēstrē otvrstē Vinod obračeni k' ponēstri otvrsti Vat₁₀ obračeni k ponestri otvrsti Lab₂ obračenē k ponestrē otvr'stē Mavr k ponestrē otvrstē obračene Hum obračeni k fonestri otvrsti Bar | **smēēti se**] smiēti se Vat₆ Met Vinod Vat₁₀ Lab₂ Bar s'mēēti se Vat₁₉ N₁ Lab₂ smeēti se Mavr | **i**] *om.* Vat₆ Vb₄ Pm Vat₁₉ N₁ Met Vinod Vat₁₀ Lab₂ Bar | **preslat'ko**] preslatko Vb₄ Met prēslatko Pm pres'lat'ko Mosk *om.* Vat₁₀ Bar pretltsto (*sic!*) Lab₂ presladko Mavr | **v'**] va N₁ Met Vat₁₀ Lab₂ Bar | **velicē**] *om.* Pm Met velici Mosk Vinod Vat₁₀ Lab₂ Bar v(e)lici N₁ | **vesel'i**] veseli Vat₆ Pm veselii Vb₄ Met Lab₂ Mavr vesel'ii Vinod veseliji Vat₁₀ Bar

¹²**Čten(ie)**] *om.* Vat₁₉ Lab₂ Mavr *praec.* Ti že Vat₁₀ Ti že Bar | **m'nozē že časē**] mnozi že časi Vat₆ Vat₁₀ Bar mnozē že časē Vb₄ Pm Vat₁₉ Vinod Mavr Hum mnozi že časē Mosk mnozi že vrimeni časa Met m'nozi že časi Lab₂ | **zatvori**] zat'vori N₁ | **oči**] *add.* s'voi Mosk N₁ | **i**] *om.* Vat₆ Vb₄ Met Mavr | **ispusti**] ispus'ti Vat₁₉ is'pusti očima N₁ | **sl'zi**] slzi Vat₆ Mosk N₁ Met Vinod Lab₂ Mavr Hum Bar *add.* čt(en)i(e) Vat₁₉ suzi Vat₁₀ | **potom'**] *praec.* i Vat₁₉ Vinod | **pomalū**] i pomalē Vat₆ Pm N₁ i pomalo Vb₄ *praec.* i Mosk Vat₁₀ Lab₂ Mavr Bar pomalē Vinod | **i opet'**] I paki Vb₄ Vat₁₉ Vinod *praec.* čt(en)i(e) Mavr | **počet'**] pače Vat₆ počē Pm Vat₁₉ Mosk Met Vat₁₀ Lab₂ Mavr Bar nače N₁ | **s'mēēti se**] smiēti se Vat₆ Met Vinod Vat₁₀ Bar smēēti se Vb₄ Pm Vat₁₉ Mavr s'miēti se Mosk s'miēti se N₁ | **preveselo**] preveliko Mosk prevesēlo Vat₁₀ | **prēe**] prēžde Vat₆ Vb₄ Pm N₁ Vinod prije Mosk prie Met Lab₂ Hum Bar priē Vat₁₀ pree Mavr | **doidēže**] doideže Vb₄ N₁ Vinod Lab₂ Bar dondēže Pm Mavr dondeže Vat₁₉ dondiže Met | **prem'l'či**] premlča Vat₆ Pm Mosk Met Lab₂ Mavr Bar prēml'ča Vb₄ Vat₁₉ N₁ preml'ča Vinod Hum premuča Vat₁₀

¹³**v'**] v Vb₄ Vat₁₉ N₁ Met Vinod Vat₁₀ Mavr Hum Bar | **otrig'nu**] otrignu Vb₄ Met Vinod Vat₁₀ Mavr Hum Bar | **i v' tom' otrig'nu s(love)sa**] *om.* Vat₆ Pm | **Tako g(ospod)i ače**] Tak <...> ti Vat₆ Tako g(ospod)i ti Vb₄ Pm Mosk Met Mavr

Tako g(ospod)i aće ti Vinod tako g(ospod)i ako ti Vat₁₀ Tako g(ospod)i aće ti hoćeši Lab₂ t(a)ko g(ospod)i ako ti hoćeši Bar | **hoćeši**] hoćešь Mavr | **g(ospod)i aće hoćeši**] hoćeši g(ospod)i N₁ | **biti**] sa mnoju Mosk sa m'noju Lab₂ s' mnoju Mavr | **s mnoju**] sa mnoju Vat₆ Vb₄ N₁ Hum Bar sь mnoju Pm Vat₁₉ Met Vinod biti Mosk Lab₂ sa m'noju Vat₁₀ | **az'**] a<zь> Mavr | **ot tebe ne otlučiti se**] ne hoću se otlučiti ot t(e)be Vat₆ Pm Mosk Lab₂ ne hoću se otlučiti ot t(e)be Ti že g(ospod)i Vb₄ ne hoću otlučiti se ot tebe Vat₁₉ Vinod Hum hoću ot tebe otlučiti se N₁ ne hoću se otlučiti ot tebe Met ne hoću nikoliže otlučiti se ot tebê Bar | **nikoliže ot tebe ne otlučiti se**] ne hoću nikoliže od'lučiti se ot tebe Vat₁₀ nikoliže ne hoću otlučiti ot t(e)be Mavr

¹⁴**Čt(en)(ie)**] *om.* Pm Vat₁₉ Mosk Lab₂ Mavr | **Rek'shi**] Rekši Vat₆ Vb₄ Pm Met N₁ Mavr Hum Bar Reč' Mosk Vat₁₀ R(e)če Lab₂ | **ei**] *om.* Mosk | **Šendr'ruta**] Šendruta Vat₆ Vb₄ Vat₁₉ Šendruda Pm Met Šen'druda Mosk Hum Šen'druta N₁ Šen'druda Vinod Šenadruda Vat₁₀ Šen'druta Lab₂ Šen'druda Mavr Šen'druta Bar | **č(a)stna**] čьstna Vb₄ Mavr Hum čьst'na Vat₁₉ čast'na N₁ Vat₁₀ Lab₂ čьst'na Vinod | **pače**] pьče Vb₄ Mavr | **služ'benicь**] službenicь Vat₆ Pm Met Vinod Mavr Hum Bar služabnicь Vat₁₉ s'lužabnicь Mosk služab'nicь N₁ Vat₁₀ službenica Lab₂ | **tv'rdostan'no**] tvrdostanno Vat₆ Met Bar tvr'dostanno Pm tvrdost'n'no Vat₁₉ tv'rdos'tan'no Mosk tvrdostan'no Vinod Lab₂ Mavr tvrdost(a)no Vat₁₀ t'vrdestanno Hum | **m(o)laše**] mol'se Mavr | **êvila bi**] êvil' bi Mavr | **ei**] nei Vat₁₉ ee Vinod | **s kêmь**] s kimь Vat₆ Pm Vat₁₉ Mosk N₁ Vinod Vat₁₀ Lab₂ Mavr Hum Bar | **gl(agol)-ala bi**] gla(gola)la bê Vb₄ N₁ *add.* čt(en)i(e) Vat₁₉ govovil' bi čt(en)i(e) Mavr

¹⁵**že**] *om.* Vb₄ Mosk N₁ Met Vat₁₀ Mavr Bar | **Elizabêt'**] Elisav'ta Vb₄ Elizabеть Mosk N₁ Vinod Vat₁₀ Lab₂ Bar Elisavta Met Elis'v'ta Mavr | **hoteći**] hotejući Pm | **uklanajući se**] uk'lanajući se Vat₁₉ Mosk Lab₂ klanajući se Vinod | **pros'bami**] prosbami Vat₆ Pm Met Hum prozbami Vb₄ N₁ Mavr Bar proz'bami Mosk Vat₁₀ Lab₂ | **premožena**] *add.* bê Vat₆ prêmožena N₁ | **otveča**] otvêča Vinod | **Vidêhь**] Čte(nie) Vidihь Vat₆ Pm *praec.* čt(enie) N₁ Videhь Vat₁₀ Lab₂ | **otvr'sto**] otvrsto Vat₆ Pm Met Vinod Vat₁₀ Mavr Hum Bar otvrs'to Mosk Lab₂ | **onogo**] onoga Mavr | **slat'kago**] slatkago Vat₆ Vb₄ Pm Met Hum Bar s'latk(a)go Mosk slad'koga Mavr | **I(su)sa**] za (*sic!*) Vat₆ | **I(su)sa H(rьst)a**] Is(u)h(rьst)a Vat₁₉ Vat₁₀ Lab₂ Bar | **g(ospod)a**] *om.* Mosk | **priklon'sha se**] i priklonše se Vat₆ prêklon'sha se Vb₄ prêklonša se Pm prik'lon'sha se Mosk prêklonьša se N₁ preklonša se Met Mavr priklonša Vinod prik'lonša se Lab₂ priklonša se Bar | **k'**] ka Vb₄ Vat₁₉ Mosk N₁ Vat₁₀ Lab₂ Bar | **mnê**] m'nê Vat₁₉ Mosk N₁ Vinod Vat₁₀ Lab₂ mni Met | **utêšajuča me**] utêšajučago me Vat₆ Pm Vat₁₉ jutêšajuča me Vb₄ utešavajuč(a)go me Mosk utêšajuč' me N₁ Mavr utišavajuča me Met utêšajučago Vinod utešajuča me Vat₁₀ utešajučago me Lab₂ | **ot vsêhь skr'bi moiь · i ot vsêhь tugь moiь**] ot vsêhь tugь i ot vsêhь skrбь moiь Vat₆ Vb₄ N₁ Mavr ot vsêhь tugь i ot vs(ê)hь skrbi

moiһь Pm Vinod Vat₁₀ Bar ot vs(ê)һь skrbь i tugь moiһь Vat₁₉ ot v'sêh tugь i skr'бь
moiһь Mosk ot vsiһь tugь i ot vsiһь skrbь moiһь Met ot vseһь tugь i oda v'seһь
skrbi moiһь Lab₂ ot vs(ê)һь skrbь moiһ' i ot vs(ê)һь tugь moiһь Hum | **eže**] iže
Vb₄ ke Mavr | **obidu**] boid(u) (*sic!*) Bar

¹⁶**Čt(e)nie**] *om.* Vat₆ Pm N₁ Met Lab₂ Mavr | **idêže**] idiže Met ideže Vat₁₀
Lab₂ Bar | **kralь**] kral Vat₁₀ | **ugr'ski**] ugrski Vat₆ Mosk Met Vinod Vat₁₀ Lab₂
Bar ugar'ski Pm ugarь's'ki Vat₁₉ ugarski N₁ Hum | **see**] sie Vat₆ ee N₁ | **Elizabêti**
] Elisav'ti Vb₄ *praec.* k' N₁ Elisavti Met Mavr Elizabeti Vinod Vat₁₀ Lab₂ Bar |
b(ê)še] biše Vat₆ Mosk Vat₁₀ Lab₂ | **kneza**] k'neza Mosk N₁ knêza Vat₁₀ | **imen(e)-**
mь] imenêmь Vat₁₀ | **Paviê**] Pavoê Mosk P'viê Mavr | **s mnoju**] sa mnoju Vat₆
s mnogoju Vb₄ Vat₁₉ Met Vinod Vat₁₀ sь mnogoju Pm Mosk N₁ Mavr Hum Bar
sa m'nogoju Lab₂ | **družinoju**] d'ružinoju Vat₁₉ Mosk | **prizval' bi**] prizval bi
Pm Met Vinod Lab₂ Mavr Bar priz'val bi Mosk Hum priz'val' bi Vat₁₀ | **dêçerь**]
dêçerь Vat₁₀ Hum hçerь Mavr | **svoju**] s'voju Vat₁₉ Mosk | **v'**] v Vat₆ Pm N₁ Met
Vinod Vat₁₀ Lab₂ Hum Bar | **svoju**] *finis* Pm s'voju Vat₁₉ Mosk s'voju *finis* N₁

¹⁷**Slišal'**] s'lišal Mosk slišal Met Vinod Hum Bar *praec.* čt(enie) Mavr | **bê**]
bi Mosk biše Lab₂ | **da**] *om.* Lab₂ | **lêki**] leki Mosk Lab₂ | **pros'êkina**] prosêina
Vat₆ prosêkina Vb₄ prosiêkina Met Mavr | **vsakogo**] v'sak(o)go Mosk vsьkogo
Met Mavr | **ugodiê**] ogođiê Vb₄ | **ulišila se bi**] ulišila se bê čt(en)i(e) Vat₁₉ lišila
se bê Met lišila se bi Vat₁₀ Bar ulišili se bi Lab₂ ulišil' se bi Mavr ulišila se bê Hum
| **prišad'**] priš'd' Mavr | **k gradu**] k' gradu Vb₄ Vat₁₉ Vinod ka gradu Mosk Vat₁₀
Lab₂ | **Mar'burku**] Mar'burьku Vb₄ Lab₂ Marburku Vat₁₉ Met Vinod Mavr Hum
Bar Bar'bur'ku (*sic!*) Mosk | **tažde**] taž'de Mosk tae Met Vat₁₀ Mavr Bar | **knez'**
] k'nezь Mosk *om.* Lab₂ | **obrête**] obrite Vat₆ Met obrete Vat₁₀ Lab₂ Bar | **sêdeçu**
] sideçu Vat₆ Met Lab₂ Bar u preslice Mosk sidêçu Vat₁₀ | **u preslice**] u prêslice
Vat₆ sedêçu Mosk | **težeçu**] težeçi Vat₁₀ | **vl'nu**] vlnu Met Lab₂ Bar vunu Vat₁₀

¹⁸**Čt(enie)**] *om.* Vb₄ Mosk Mavr Hum *praec.* ti že Vinod | **divleniê**] div'leniê
Mosk | **radi**] r'di Mavr | **bl(agoslo)ve**] bl(agoslo)vi Vb₄ | **gl(agola)še**] *add.* ee
Vinod govor'se Mavr | **Nikoliže**] Nikakože Lab₂ | **dêçi**] dêçi Hum | **dêçi kraleva**
] vidêna es(ть) Mosk h'çi kraleva Mavr | **vidêna e(stь)**] vidina e(stь) veče Vat₆
add. veče Vb₄ videna e(stь) veče Vat₁₉ Met Vinod Vat₁₀ Mavr Bar k'raleva h'çi
Mosk vidina e(stь) Lab₂ | **vl'nu**] vlnu Vat₆ Vat₁₉ Met Vinod Lab₂ Mavr Bar v'lnu
Mosk vunu Vat₁₀

¹⁹**siê**] *add.* že Vat₁₉ Vinod Hum | **vsakoêki**] vsa êko Vb₄ Vinod Mavr Hum vsa
tvoraše êko Vat₁₉ v'sakoêki Mosk *illeg.* Met | **ubož'stvo**] ubožastvo Vat₆ Vat₁₀
Lab₂ Bar obžstviê Vb₄ ubož'stva Vat₁₉ ubožast'vo Mosk ubož(ь)stvo Met ubožastva
Vinod Hum | **želêjuçi**] želijuçi Vat₁₀ želejuçi Lab₂ | **uničizenie**] uničeženie Vat₁₀ |

može] more Mavr | **iz'ves'ti**] izvesti Vat₆ Met Vat₁₀ Lab₂ Mavr Bar izves'ti Vat₁₉ Mosk izvês'ti Vinod iz'vêsti Hum

²⁰**Egda že**] I tьgda Vat₁₉ om. Vinod Eg'da že Bar | **posalb**] posalb Vb₄ posl̃ Met | **ot(ь)čь**] ot(ь)ca ee Mosk Lab₂ o(tь)ць Vinod | **v**] v' Vat₁₀ Hum | **roistva**] roždeniê Vb₄ rož'stva Vat₁₉ rožds'tva Hum | **vzvrati se**] vzrati se Vat₆ vrati se *finis* Vat₁₉ vrati se Vat₁₀ | **v z(e)mlju roistva svoego vzvrati se**] vrati se v' zemlju roist'va svoego Mosk

²¹**plačь**] plač Vat₆ | **ei**] ee Vat₁₀ Lab₂ | **malo**] om. Lab₂ | **drugoga**] drugago Vat₆ Vb₄ Vinod Hum drugoga Mavr | **suk'na**] suknja Vat₆ sukna Vb₄ Mavr Hum Bar *add.* sviti Vat₁₀ | **imêše**] imiše Vat₁₀ Lab₂ Bar | **lica suk'na imêše**] sukna imiše lica Met

²²**čt(enie)**] čteno Vat₁₀ om. Mavr | **I por'mnanie (sic!) stvori (sic!) gr'daê (sic!) rabina**] Iarmenъgardiê raba Vat₆ Ir'mengardiê raba Vb₄ i por'm'nanie (sic!) g'rdaê (sic!) raba učinivši (sic!) Mosk Ir'mengardiê raba Meti por'mnanie (sic!) gr'daê (sic!) raba Vinod Irmen'gardiê raba Vat₁₀ i por'mnaniê (sic!) gar'diê (sic!) r(a)ba učuv'si Lab₂ Ir'mengar'diê r'ba Mavri por'm'nanie (sic!) stvori (sic!) g'rdaê (sic!) rabina Hum Irmengardiê raba Bar | **i**] om. Vb₄ Mosk Met Vinod Vat₁₀ Mavr Bar | **slišala bê**] sliša Vat₆ Vb₄ Met Vinod Vat₁₀ Lab₂ Mavr Bar s'lišala bê Mosk | **b(la)ž(e)nie**] b(la)ž(e)ne Met | **Elizabêti**] Elisavti Vb₄ Met Elizabeti Vinod Vat₁₀ Lab₂ Bar Elisav'ti Mavr | **prêžde**] i prie Vat₆ prêe Vb₄ prijê Mosk prie Met Vat₁₀ Lab₂ Bar prêe Mavr prêž'de Hum | **prestavljeniê**] prêstavljeniê Vb₄ pres'tavljeniê Mosk Lab₂ | **takoju**] tako Vat₆ Vat₁₀ Bar takuju Lab₂ | **gl(agol)juču**] govoreču Mavr | **juže**] iže Met jure Mavr | **v'rême**] vrême Vb₄ Lab₂ Hum vreme Mosk vrime Met Vat₁₀ Bar vr(ê)mena Vinod | **v neže**] v' neže vr(ê)me Mosk v ko Mavr v' neže Hum | **v'semogi**] vsemogi Vat₆ Met Vinod Vat₁₀ Lab₂ Hum Bar | **têhь**] vsêhь Lab₂ | **iže**] ki Mavr | **prizovetь**] prizvati Vat₆ prizovêtь Mosk *finis* Mavr

²³**R(e)če čto**] oče Vat₆ r(e)če č'to Mosk Hum | **vsaki**] vsьki Met | **eže**] om. Vinod | **bê**] b(ê)še Vinod | **prestavljeniem'**] pred' prestavljeniêmь Vat₆ prêdstavljeniem' Vb₄ pres'tavljeniemь Mosk predstavljeniemь Met prêd' prstavljeniemь Vinod pred' prest(a)vleniemь Vat₁₀ pred' vleniemь presta Lab₂ pred prestavljeniemь Bar | **ee**] *add.* t(a)koju g(lago)ljuču juže vr(ê)me nъstoitь v neže vs(e)mogi b(og)ь têh' iže sutь priêt(e)li ego prizovetь r(e)če čto vs(a)ki d(a)нь ona blizь b(ê)še pred' prestavljeniemь ee Vinod | **prez'bož'na b(ê)še**] prezbožna bê Vat₆ Vb₄ Vinod Bar prezbožanь bê Mosk presbožna bê Met prezbož'na bê Vat₁₀ prêz'božan bê Lab₂ prez'božna b(ê)še Hum

²⁴**v' onь**] va onь Vat₆ Mosk Met Vat₁₀ Lab₂ Bar om. v' Vinod | **semr'ti**] smrti Vat₆ semrti Met Vat₁₀ Lab₂ Hum Bar | **lêki**] leki Vat₁₀ | **s'peči**] speča Vat₆ Mosk

Vinod Lab₂ speći Met Vat₁₀ Hum | **leža**] lêža Lab₂ Hum | **i**] *om.* Vb₄ | **iz'daše**] izdaše Vat₆ Vinod izdaše Ti že Vb₄ izdše Met *finis* Vat₁₀ izdaše *finis* Bar

²⁵**čte(nie)**] *om.* Vinod Lab₂ Hum | **četire**] ·ġ· Vat₆ Mosk Met Lab₂ četiri Vb₄ Vinod | **d(ь)ni**] d'ni Hum | **semr'ti**] semrti Vat₆ Met Hum i semrti Lab₂ | **t(ê)lo**] telo Mosk Met Lab₂ | **Elizabêti**] Elisavti Vb₄ Met Elizabeti Mosk Vinod Lab₂ | **nepogrebena**] pogrebena (*sic!*) Vat₆ Vb₄ Mosk Met Lab₂ nepogrêbena Vinod | **bê**] bi Lab₂ | **nikoeže**] *praec.* i Mosk Met Lab₂ | **s'mrada**] smrada Vat₆ Vb₄ Met Vinod Lab₂ Hum | **imê**] ime Mosk | **êkože**] êko Mosk | **ot družehъ**] ot družihъ t(ê)l(e)съ Vat₆ *add.* telesъ Vb₄ ot d'ruzihъ telesъ Mosk ot družihъ telesъ Met Lab₂ *add.* t(ê)lesъ Vinod Hum

²⁶**na pače**] нь p'če Vb₄ нь pače Vinod | **telese**] t(ê)lese Mosk Vinod Hum telesa Met | **is'hoêše**] ishoêše Vat₆ Met Lab₂ ishoždaše Vb₄ Vinod ishojaše Hum | **vidêše se**] viêše se Vat₆ Mosk Met Lab₂ viždaše se Vb₄ Vinod | **ukrêplajuči**] ukr'epļajuči Mosk ukriplajuči Met ukreplajuči Lab₂ | **imêše**] imiše Met

²⁷**oblêčeno**] ob'lečeno Mosk oblečeno Vinod | **bê**] b(ê)še Vat₆ | **t(ê)lo**] telo Mosk Met Lab₂ | **ee**] nee Met | **sineju**] sinu Vb₄ Met | **suk'neju**] suknu Vb₄ sukneju Vat₆ | **sineju suk'neju**] suk'neju sineju Lab₂ | **suk'nom'**] suknomъ Vat₆ Vb₄ Met Vinod | **ob'vezano**] obvezano Vb₄ Met Vinod | **b(o)ž(a)stviemъ**] z božstvomъ Vat₆ Vinod b(o)žstvomъ Vb₄ Mosk Met z božastvomъ Lab₂ | **vžženi**] v'žženi Vb₄ v'žeženi Mosk vžžgani Met vžeženi Lab₂ | **lap'tace**] laptaci Vat₆ laptice Vb₄ lъptce Met | **suk'na**] sukna Vat₆ Vb₄ Met Hum | **urêzovahu**] obrazovahu Vat₆ otrêzovahu Vb₄ otrêzivahu Mosk urizovahu Met odrizovahu Vinod otrizovahu Lab₂ urêzivahu Hum | **a druži**] *om.* Vat₆ Vb₄ Mosk Met Lab₂ | **nohat**] i ot nohatъ Vat₆ i nohatъ Vb₄ *praec.* i Mosk Met nohatъ Vinod i nohatъ Lab₂ | **ini že**] a druži Vat₆ Vb₄ Met Vinod Lab₂ a d'ruzi Mosk | **vlasъ**] vlasi Vat₆ v'lasъ Mosk | **ee**] *add.* Ti že g(ospod)i Vb₄ *add.* T(i) že Hum

²⁸**v si d(a)нь**] V d(a)нь s(ve)tie Elizabêti Vat₆ Hum V d(a)нь s(ve)tie Elisavti Vb₄ V d(a)нь s(ve)te Elizabêti Pm Na d(a)нь s(ve)te Elisavti Met V' d(a)нь s(ve)tie Elizabeti Vinod N(a) d(a)нь s(ve)te Elizabeti Lab₂ V d(a)нь s(ve)te Elisav'ti Mavr | **ničtože**] nič'tože Lab₂ Hum nič' Mavr | **budi**] ne b(u)di Mavr | **s(veta)go**] *om.* Mavr | **Ponciêna**] Pon'ciêna Vb₄ Lab₂ Mavr Hum | **na**] *praec.* нь Vb₄ | **čtuet se**] čte se Vat₆ čtui se Met čtuet' se Vinod | **v si d(a)нь ničtože budi ot s(veta)go Ponciêna · na ini d(a)нь čtuet se**] *om.* Vat₁₀ Mosk | **na ini d(a)нь čtuet se**] *om.* Lab₂ Mavr

Bibliografija

Hrvatskoglagoljski izvori

- Br Vb₄ – *IV. vrbnički brevijar*, 14. stoljeće
Br Pm – *Pašmanski brevijar*, druga polovina 14. i 15. stoljeća
Br Vat₆ – *Vatikanski brevijar Illirico 6*, sredina – treća četvrtina 14. stoljeća (1379.?)
Br Lab – *I. ljubljanski (beramski) brevijar*, kraj 14. stoljeća
Br Mosk – *Moskovski brevijar*, oko 1442. – 1443.
Br Met – *Brevijar Metropolitanske knjižnice*, 1442.
Br N₁ – *I. novljanski brevijar*, 1459.
Br Mavr – *Brevijar popa Mavra*, 1460.
Br Hum – *Humski brevijar*, 15. stoljeće
Br Vat₁₉ – *Vatikanski brevijar Vat. Slav. 19*, 1465.
Br Vinod – *Vinodolski brevijar (Kukuljevićev)*, 1485.
Br Vat₁₀ – *Vatikanski brevijar Illirico 10*, 1485.
Br Lab₂ – *II. ljubljanski (beramski) brevijar*, 15. stoljeće
Br Bar – *Baromićev brevijar*, 1493.
COxf – *Oxfordski zbornik*, 15. stoljeće
MVat₄ – *Vatikanski misal Illirico 4*, početak 14. stoljeća

Literatura

- BAŠIĆ, Petar. 2004. Franjevački sveti XII.-XV. stoljeća u hrvatskoglagoljskim kalendarima. U *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk 2.-6. listopada 2002.)*, ur. Marija-Ana Dürriegl, Milan Mihaljević, Franjo Velčić, 237-246. Zagreb-Krk: Staroslavenski institut, Krčka biskupija.
- BENEDIKT XVI. 2010. *Elizabeta Ugarska – svetica siromaha*. Kateheza pape Benedikta XVI. na općoj audijenciji, 20. listopada 2010. Libreria Editrice Vaticana. http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2010/documents/hf_ben-xvi_aud_20101020.html (posjet 18. 9. 2014).
- ČASOSLOV 1985. *Časoslov rimskog obreda IV. Vrijeme kroz godinu XVIII–XXXIV*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Die 10 Euro Gedenkmünze „800. Geburtstag Elisabeth von Thüringen“*. <http://www.mdm.de/10-euro-silber-gedenkmunze-800-geburtstag-elisabeth-von-thuringen> (posjet 20. 10. 2014).
- FRANKOVIĆ, Đuro. 2010. Sv. Stjepan i sv. Ladislav u pučkoj tradiciji mađarskih Hrvata. *Cris* 1: 195-201.
- FRANJEVAČKI IZVORI 2012. *Fontes franciscani*. Ur. Pero Vrebac. Sarajevo-Zagreb: Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine.
- GORYS, Erhard 2003. *Leksikon svetaca*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- HCSL 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Prir. Milan Mihaljević. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.
- KLANICZAY, Gábor. 2002. *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MARULIĆ, Marko. 2010. *Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca*. Preveo, komentirao i priredio Branimir Glavičić. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- MEDIEVAL SOURCEBOOK. *The Golden Legend: Volume 6. The Life of S. Elisabeth [of Hungary]* <http://www.fordham.edu/halsall/basis/goldenlegend/GoldenLegend-Volume6.asp#Elizabets> (posjet 19. 12. 2014).
- PANTELIĆ, Marija Agnezija. 2013. *Hrvatsko glagoljsko srednjovjekovlje*. Prir. Petar Bašić. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Družba sestara milosrdnica Svetog Vinka Paulskog.
- PIEPER, Lori. 2002. *St. Elizabeth of Hungary and the franciscan tradition. Dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of doctor of philosophy in the Department of history at Fordham University*. New York: Fordham University.
- RAUKAR, Tomislav. 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga.
- RCJHR 2011. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. 18. sveščić: edinosučstvie– erênešb*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- SLOVNÍK 1968. *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Praha: Československá akademie ved. Ústav jazyků a literatur.
- WOLF, Kenneth Baxter. 2010. *The Life and Afterlife of St. Elizabeth of Hungary: testimony from her canonization hearings. Translated with notes and interpretive essays by Kenneth Baxter Wolf*. New York: Oxford University Press.

Woman, Mother, Saint: Elizabeth of Hungary in Latin and Croatian Glagolitic sources

A royal descendant, „the greatest woman of the German Middle Ages“, beloved and loving wife and mother, devoted caretaker of the poor, homeless and sick, wellknown for her contemplative piety, self-mortification and commitment to the ideal of voluntary poverty, saint Elizabeth of Hungary / of Thurungia (1207 – 1231) was the first canonized woman of the Franciscan spirituality and, obviously, the most convenient choice for the patroness of the tertiaries, i. e. Third Order of st. Francis and Secular Franciscan Order.

Literary evidences of Elisabeth’s popularity in the middle Ages and beyond are two Latin immensely popular texts: *Legenda aurea* (cca. 1260) by Italian chronicler and archbishop of Genoa Jacobus de Voragine and *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (cca. 1496) by Croatian Christian humanist Marko Marulić of Split. In the first one, Elisabeth is one of only five contemporary (12th and 13th century) saints whose story is told by de Voragine and the only woman among

them. In the second one, being a collection of moral stories and anecdotes from the Bible and from the lives of numerous saints, Elisabeth is the most referred to and praised woman after Blessed Virgin Mary.

Owing to the fact that canonization of Elisabeth was one of the first papally driven and formalized canonization processes, reliable sources about her life have been preserved until our time. The most extensive and important among them is known as the *Dicta quatuor ancillarum* (1235). *Dicta* includes testimonies from Elisabeth's close female companions Guda, Isentrud, Irmgard and Elisabeth. The outstanding quality of *Dicta* is its female perspective which provides an outspoken point of view accompanied by many interesting details of st. Elisabeth's everyday life. De Voragine and Marulić both used *Dicta* as their primary source of information about Elisabeth but they adjusted it according to their understanding of Elisabeth's life (in terms of her marriage) and the purposes of their respective texts. It seems as the fact that while being married she was beloved and loving wife didn't completely fit in their (medieval) conception of the female saint.

Considerably shortened Croatian Church Slavonic translation of the *Dicta quatuor ancillarum*, based on well selected portions of the original text, can be found in the Croatian Glagolitic breviaries (14th – 15th century) as a part of the Office of readings for st. Elisabeth (19th November). The Glagolitic text from *I. Ljubljana breviary* is published in the Latin script transliteration accompanied with the critical apparatus comprising all known versions of the reading preserved in the Croatian Glagolitic breviaries (13 of them). The significance of this reading emerges not only from the fact that contemporary breviaries do not contain it any more (it is replaced by a short version of *Summa vitae* by Elisabeth's confessor Conrad of Marburg), but also from the fact that it had enriched Croatian medieval literacy with *Dicta's* female straightness and openness. Being written in vernacular and not Latin, like all the previously mentioned sources, it contributed to the strenghtening of st. Elisabeth's cult and Franciscan spirituality, but most of all to the overall democratization and accessibility of the medieval literature and literacy itself.

Keywords: Elisabeth of Hungary, Croatian glagolitic sources, *Dicta quatuor ancillarum*, *Legenda aurea*, *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*

Ključne riječi: Elizabeta Ugarska, hrvatskoglagoljski izvori, *Dicta quatuor ancillarum*, *Zlatna legenda*, *Upućivanje u čestit život s primjerima svetaca*

Ana Kovačević
Staroslavenski institut
HR-10000 Zagreb, Demetrova 11
akovacevic@stin.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

47

vol. 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2015.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 47, vol. 1

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Vlatko Previšić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Hrvoje Gračanin

Izvršna urednica / Executive Editor
Inga Vilogorac Brčić

Uredništvo / Editorial Board
Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Samanta Paronić

Tisak

Web2tisak, Zagreb

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

RADOVI 47
vol. 1

ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Tematski blok / Themed issue

TREĆOREDSKA GLAGOLJAŠKA TRADICIJA U EUROPSKOM KONTEKSTU TERTIARY GLAGOLITIC TRADITION IN EUROPEAN CONTEXT

Radovi međunarodnoga znanstvenog skupa
održanoga 27. i 28. IX. 2013. na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu
u organizaciji

Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša u Zagrebu, Hrvatskoga katoličkog
sveučilišta u Zagrebu, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za
povijest, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu – Odsjek za povijest, Instituta
za povijest umjetnosti u Zagrebu i Staroslavenskoga instituta u Zagrebu

Proceedings of the International Scientific Conference
held on 27th and 28th September 2013 at the Catholic University of Croatia in Zagreb
and organized by
the Province of the Glagolitic Friars of the Third Order Regular, Catholic University
of Croatia in Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences of the University
of Zagreb - Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences of
the University of Split - Department of History, Institute of Art History,
and Old Church Slavonic Institute

Gosti urednici / Guest editors

Ivan BOTICA
Tomislav GALOVIĆ
Kristijan KUJAR